

नेपाल देशको इतिहास

(गताङ्कको बांकी)

यिनका पुत्र श्रीनिवास मल्लले वर्ष २६॥ राज्य गरे । यिनकी रानी मृगावती नामकी थिइन् । यिनले सपत्नीक भई ७ घोडाको सर्वसामग्रीसंयुक्त रथ र सुवर्णको सूर्यचिह्न बनाई असल योगमा रथारूढ सूर्यनारायण दान गरी काशी-निवासी सामवेदी ब्राह्मणलाई दिए । यिनले मत्स्येन्द्रनाथको आरतीगूठी राखी प्रातः, मध्याह्न सन्ध्या र अर्धरात्री यी चार समयमा आरती गराए । बुधमतीमा सुनको धारा बनाए । नेपाली संवत् ७८२ वंशाख शुक्ल तृतीयाका दिन राजा प्रताप मल्लकी रानी परलोक हुँदा मत्स्येन्द्रनाथको यात्रामा बाजाशून्य गरी खाली यात्रा गरे । यसै सालमा ठूलो हावा आउँदा धेरै रूखहरू ढले र धेरै घरका छाना उडाए । राजकुमार छत्रनरसिंह पनि परलोक भए । यी राजकुमारका नाउँले दरवारभित्र हुंगाको रम्य देवल बनाई नेपाली संवत् ७८३ कार्तिक शुक्ल दशमीका दिन वंशपोपाल-को स्थापना गरे ।

फेरि अघि बाबुले बनाएको दिगुन्तलीका पांचतले देवालका छानामा अग्निप्रवेश भई एकतला मात्र बांकी हुँदा जीर्णोद्धार गरेर ६ महीनामा चार तला मात्र छाना सिध्याई सुनको छाना र गजुर चढाए । त्यस बखतमा अग्निप्रवेश भई शहरका धेरै घर बिग्रे । यो विघ्न हुनाको कारण बाजा नबजाई मत्स्येन्द्रनाथको यात्रा गरेको हुनाले हो भन्ने ठहराए । अनि संवत् ७८५ पौष महीनाका सूर्यग्रहणमा टोदहपोखरीमा चौद्व हजार पुरश्चरण गराए । यसै सालमा यी राजाकी भित्रिनी देवलक्ष्मीकी छोरी मर्दा भक्तपुरे मन्त्रीका संमतले राजद्वारमा सबै स्त्रीहरू गई रोई विचार गर्नु भन्ने नियम बाँधी शहरवासी स्त्रीहरूलाई राजदरवार-मा लगी रुन लगाएर विचार गराए । यो स्थिति पहिले

पाटनमा चलेको हो । ललितपुरमा तलेजुको ठूलो मन्दिर बनाई कुंभेश्वरमा चारतला छाना भएको देवालय, कुण्ड र पोखरी बनाएर बाबु सिद्धिनरसिंहले कीर्ति राखेको कार्तिक-भरको नाच नचाई जाग्राम गराए ।

यसै सालका माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन गुजराती ब्राह्मण दामोदरलाई सय गौदान दिए । दक्षिणी ब्राह्मण व्यासलाई आठ हजार मोलिने हात्ती दान दिए । मत्स्येन्द्र-नाथका देवालयका माझतलामा नेपाली संवत् ७८६ मा सुनको छाना बनाई छत्रसहित गजुर राखे । मूलचोकका दक्षिणपट्टि तीनतले देवालय बनाई बीचका देवालयमा सुनको जलप सारेर चोक फराक गरी गजुर चढाए । चोभारका गणेशको पनि देवालय बनाई गजुर चढाए । नेपाली संवत् ७८७ आषाढ शुक्ल तृतीयाका दिन हरिसिद्धि-देवीलाई १९ गजुर चढाए । अघिका पुराना गजुर तला-तलाका बीचमा राखिदिए । कीर्तिपुर जाने बाटामा वागमतीको पुल बनाई प्रतिष्ठा गरे । चम्पापुरकी बज्रवाराही-देवीको सुवर्णमूर्ति बनाई नेपाली संवत् ७८६ चैत्र शुक्ल अष्टमी सोम वारका दिन विश्वनाथ उपाध्यायद्वारा प्रतिष्ठा गराएर त्यही एकादशी बृहस्पति वारका दिन ललितपुरमा घुमाउँदै यात्रा गरी प्रतिष्ठा गरे ।

नेपाली संवत् ७८८ मा यिनले भक्तपुरका जगत्प्रकाश-संग मिली कान्तिपुरका लगाको २९ कोट जित्ती आफ्नो गरे । भक्तपुरका राजाछे हामी दुई मिली आफ्नो गरेको पदार्थ बाँडेर लिनुपदँछ, तसर्थ मलाई डेढ लाख रुपियाँ र दुई हात्ती तथा लुभुगाउं र बिसंखुगाउसमेत देऊ भनी खबर पठाए । यिनले केही जवाफ नदिई त्यसै बसे । यसै

अवस्थामा कान्तिपुरका राजाले रात्रीमा समाचार पठाई भोलिपल्ट टेकुदेभानमा भेट गर्ने व्यवस्था मिलाए । तदनुसार अब हामी दुई जनाले विरोध नगरी सदा मिली रहनु भनी शालिग्राम, गाई, ब्राह्मण, हरिवंशपुस्तक र कालिकापुराण छोएर सत्यवाचा गरी कान्तिपुर र ललितपुर दुबैका राजा मिले । अनि भक्तपुरउपर आक्रमण गरी नाला, चौकोट, धुलिखेल र दाप्चागाउँ जित्ने आफ्नो कब्जामा लिए । भक्तपुरका राजाले रात्रीमा फौजसहित कान्तिपुरमा आई श्रीनिवास मल्लका सेना हूँ भन्दै कोटमा पसेर नौ जनालाई मारे, तीस जनालाई समातेर भक्तपुर लगे भोलिपल्ट देवताहरूका स्थानमा बलि दिए । यता कान्तिपुरका राजा प्रताप मल्लले बहुत रिसाई ठिमी नलिउं ज्यालसम्म पगरी पहिरेने छैन भनी प्रतिज्ञा गरे । अनि श्रीनिवास मल्लसंग मिली भक्तपुरका राजाले कपट गरी जितेका कोटहरू स्वाधीन गरी भाद्र कृष्ण षष्ठीका दिन ठिमीमा ठाना बस्न पुगे । ठिमी शहरलाई चारैतर्फबाट घेरी नौ कोट बनाएर आश्विन महीनामा एक कोट जित्ने मार्गशीर्ष महीनामा नगदेश जिते । त्यसपछि ठिमी शहरका प्रजाहरूलाई बाहिर आवतजावत गर्न नदिई दुःख दिए । मात्र शुक्ल एकादशीका दिन ठिमी शहर जितेर बन्दूक ६३ र ढाल १०९ जफत गरी दुवै राजाले बाँडे । यसमा ललितपत्तनका सेनापति मुख्यकाजी विश्वराज र कान्तिपुरका सेनापति मुख्यकाजी बीरज थिए । नेपाली संवत् ७८३ वैशाख महीनामा राजा जगज्ज्योति मल्लले बनाएका ठेचोगाउँका पोखरीका छेउमा स्थापना गरेका सुनका छाना भएका योगेश्वर महादेवलाई र पोखरीका बीच खम्बाका सुनका फणादार नागलाई उठाई कान्तिपुरमा लगेर भंडारखालका पोखरीमा फणादार नागलाई र सुनका बसाहामाथि योगेश्वरलाई राखे । यति गरेपछि मात्र राजा प्रताप मल्लले पगरी पहिरे ।

यस्ता प्रकारले भक्तपुरका राजाका कपटी कामले खूब रिसाई फेरि पनि यसै साल भाद्र महीनामा भक्तपुरका चारैतर्फ कोट बनाई कान्तिपुर र ललितपुरका राजाले घेर्दा भक्तपुरका मानिसहरू बाहिर निस्कन पाएनन् । त्यसै मौकामा उनीहरूका धानका कुन्यु पनि झाँटी धान र पठुवासमेत सब बोकाएर कान्तिपुर र ललितपुरमा लगे । ललितपुरका राजाले भन्दा दोबर अन्न कान्तिपुरका राजाले लगे । यस्ता हिसाबले वर्षदिनसम्म ठाना बसी त्यस शहरमा

कुनै गाउँबाट पनि चामल चिउरा आदि बेचन जान दिएनन् । शहरभित्र अतिदुर्भिक्ष हुँदा दामको १० गेडा मकै र मोहरको २ माना चामल भयो । त्यसकारण खानबेगर दुःख पाई घेरै मानिस मरे । गरीब र धनीहरूले समेत किन्न नपाई खान नपाउँदा घेरैले रूखका पात, कपासका बीज र घाँससम्म खाई गुजारा गरे । भोकले श्रृंगार आदि कर्म गर्न सामर्थ्य नहुँदा स्त्रीहरूले ताकतबेगर गर्भधारण गर्न सकेनन् र जन्मने कोही भएनन्, खालि मर्ने मात्र भए । यस्तो दुःख पर्दा भक्तपुरका प्रजाहरू घेरै जनाले जीउको माया मारी रात्रीमा शहरबाट बाहिर निस्केर परदेश लागी गुजारा गरे । राजा प्रताप मल्लले इनायतोलमा थापि-राखेका हुँगाका दुइ सिंह उठाएर ल्याई आफ्ना राजद्वारमा राखे । यस्तै गरी पोखरीका हुँगा र हुँगाका तोरण पनि उठाई कान्तिपुरमा लगे । ललितपुरका राजाले भने कीर्ति बिगारी कुनै कुरा पनि लिएनन् । यस्तो दुःख पर्दा भक्तपुरवासी जनहरूले घेरै पुस्तक र घरहरू बेचेर खाए । पछि बेचदा पनि कसैले नलिदा बहुत दुःख पाएका थिए । यसै वेला ललितपत्तनका मुख्यकाजी विश्वनाथ विरामी हुँदा चौतर्फ कोट गरेर ठाना बसी घेरेका दुवैतर्फका सेनाहरू त्यसै छाडी फर्के । नेपाली संवत् ७८४ कार्तिक कृष्ण नवमीका दिन काजी विश्वनाथ पनि परलोक भए । यी काजी लडाईंमा अतिशूरा र ब्राह्मण, योगी र सन्यासीहरूलाई अन्न वस्त्र दिई वारंवार भोजन गराउने उदारस्वभावका थिए ।

यसपछि कान्तिपुरका राजाले भक्तपुरका राजा अति दुर्बल भइसके भनी ललितपुरका राजालाई बन्दीखानामा राख्ने नियत गरेर कपटभावले बोलाए । उनले मनमा बहुते शंका गरेर पनि जान खोजे । तर मत्स्येन्द्रनाथले एक जनाका शरीरमा प्रवेश गरी प्रताप मल्लको मतलब सबै राजासंग विस्तार गरे । त्यसपछि राजा श्रीनिवास मल्लले हामी दुई जनाको जीउ छउन्जेल नछुट्टिनु भनी देवताका स्थानमा सत्य वाचा गरी तामापत्र गरेको छँदै यस्तो गर्न खोजे भनी प्रताप मल्ललाई असत्य ठाने ।

उता राजा प्रताप मल्लले अब म एकलो हुन लागेँ भनी डराएर भक्तपुरका राजासंग गुप्त दूतद्वारा मिल्ने खबर पठाए । तर उनले यिनको विश्वास नमान्ने केही उत्तर

दिएनन् । सो कुरा थाहा पाई राजा श्रीनिवास मल्लले पुरोहित विश्वनाथका माहिला छोरा मधुसूदनलाई मेलको कुरा कही भक्तपुर पठाए । भक्तपुरका राजा जगत्प्रकाश मल्लले आफ्ना प्रजाहरूको दुःख देखी अति दुःख मानी नेपाली संवत् ७८४ वैशाख शुक्ल द्वादशीका दिन कपाल अति लामालामा र मुख अति मलिन गरेर ललितपत्तनका राजाका शरणमा आए । राजा श्री निवास मल्ल आफै बाटामा लिन गई दरवारमा ल्याए । भोलिपल्ट दारी कपालहरू बनाउन लगाएर असल वस्त्र पहिराई उनको आफूले लिएको राज्यसंपत्ति संपूर्ण सपुर्द फिर्ता दिए । अनि केही दिन दरवारमा राखी भक्तपुर पठाए । तिनताका कान्तिपुर र ललितपुरका कुनै राजाले पनि भक्तपुरका मूलतुलजाको दर्शन गर्न पाउदैनथे । यिनका पालामा यी राजा श्रीनिवास मल्लले धेरै पूजासामा लगी भक्तपुर दरवारमा मूलतुलजाको दर्शन र पूजा गरे ।

यस्ता रीतले ललितपत्तन र भक्तपुरका राजा मिलिरहेका बखतमा राजा प्रताप मल्ल एकला भएका थिए । नेपाली संवत् ७८५ ज्येष्ठ शुक्ल दशमी हस्ता नक्षत्रका दिन भक्तपुरका राजा जगत्प्रकाश मल्लले देवालय बनाई ललितपत्तनका विश्वनाथ उपाध्यायलाई भक्तपुरमा लगी हरिश्चंकरको मूर्ति स्थापना गराए । नेपाली संवत् ७८५ आश्विन महीनामा मदालसोपाख्यानको नाच बनाई मानिसमा नचाए । नेपाली संवत् ७८६ कार्तिक शुक्ल अष्टमीका दिन जन्मेको पुत्र ७५ दिन मात्र बाँची खस्यो । यही साल तंबाहालका देवालयका बीचतलामा सुनका छाना, सुनका छत्र र सुनका पुष्पमाला चढाए । यसरी ललितपत्तन र भक्तपुरका राजा मिलिरहेका थिए तापनि नेपाली संवत् ७८६ आषाढ महीनामा भक्तपुरका राजा केही कारण नभई राजा प्रताप मल्लसंग मिल्न गए ।

केही दिनपछि राजा प्रताप मल्लले कान्तिपुरको दरवार बनाउनालाई भक्तपुरका राजासंग चौध हजार काठ मागे । भक्तपुरका राजाले पनि सधैँ यिनीसंग मिलेर बढिया हुँदैन भन्ने ठानी ६ महीनापछि फेरि ललितपुरका राजासंग मिल्न गए । त्यसै बखतमा भक्तपुरका प्रजाहरूले अधि राजा प्रताप मल्लसंग मिल्न जानुभएको असल गर्नुभएको होइन भनी आफ्ना राजासंग विन्ति गरे । त्यसका केही दिनपछि

नेपाली संवत् ७८७ आषाढ महीनामा ललितपत्तनका राजा र कान्तिपुरका राजाहरूको भेट मुलाकात भई बराबर आउनुजानु गर्दा फेरि भक्तपुरका राजा एकला भए । राजा प्रताप मल्लले यसै साल भाद्रमा हरिसिद्धिका देवालयमा सुनको छाना चढाए । श्रीनिवास मल्लले नेपाली संवत् ७८७ कार्तिक कृष्ण पंचमीका दिन बुग्मतीका रुद्रकुम्भभैरवमा सुनको तोरण चढाई ती भैरवको सुनको मुख बनाएर प्रतिष्ठा गरे । श्रीनिवास मल्लले यसै साल श्रावण महीनामा नीलकण्ठस्थानमा गई स्नान, दान र दर्शन गरेर फर्के । यसै साव श्री मत्स्येन्द्रनाथको नयनबाट हरबखत आंशु खस्यो । वाग्मतीमा गोकर्णदेखि देवपत्तनसम्म दूध जस्तो सेतो जल बग्यो । आकाशमा धूम्रकेतुको उदय भयो । राजा श्री निवास मल्लले ती उत्पातहरूको शास्त्रोक्त रीतले नेपाली संवत् ७८८ पौष वदि १० का दिन यथाक्रमले शान्ति गरी उपद्रवको निवारण गरे । संवत् ७८९ वैशाख शुक्ल चतुर्थीका दिन सिद्धिनरसिंहका लवटपुत्र कीर्तिनरसिंहले पनि सोधमा तीन तला भएको देवालय बनाए । संवत् ७८९ ज्येष्ठ शुक्ल प्रतिपदाका दिन श्रीनिवास मल्लले कुभेश्वरका स्थानमा सुनको नाग बनाई सर्वेश्वरमा अर्पण गरे ।

संवत् ७९० ज्येष्ठ कृष्ण पंचमीका दिन भण्डारखालका कोणमा देवालय बनाई द्विमाजुदेवीको स्थापना गरे । यसै साल फाल्गुन शुक्ल सप्तमीका दिन दिगुन्तलीको देवालयका चार कुनामा सुनका चार गलुर बनाई चढाए । संवत् ७९१ कार्तिक शुक्ल दशमीका दिन बालकुमारीदेवीका स्थानमा अधि प्रमाणले राखेको खंबामाथिको मुजूर फ्रिकी अर्को असल मुजूर बनाई राखे । यसै सालमा थुल्लेका महालक्ष्मी पीठमा खम्बा खडा गरी सुनको सिंह बनाएर चढाए । यसै सालका चैत्र कृष्ण त्रयोदशीका दिन ललितपुरमा भक्तपुरका बिकेट (विश्वकेतु) यात्राका रीतबमोजिम यात्रा गराई अघिल्ला दिन लिंगो उभ्याएर भोलिपल्ट चतुर्दशीका दिन लिंगो ढाल्ने रीत चलाए । रामायणको नाच नचाई हरि कीर्तन पनि गराए । त्यस नाचका वानरले नटेश्वरका प्रभावबाट सिद्धि पाई चटकीले गरे जस्तो तमाशा गरेर नाच्दा त्यस नाचमा शहर र गाउँका धेरै मानिसहरू तमाशा हेर्न आए । यी राजाले पनि परमेश्वरको भक्तिभावना गरी एक सय साठी तोला सुवर्णको च्यादर बनाएर चढाए । यसै साल ज्येष्ठ कृष्ण पंचमीका दिन तुलजादेवीको

सुनको छाना र गजुरसहितको देवालय बनाए । अनि लक्षाहुति यज्ञ गरी अधिका ठाउँबाट सारेर स्थापना गरे । संवत् ७९२ मा मत्स्येन्द्रनाथमा पनि सुनको तोरण चढाए । यो वृत्तान्त यसरी लेखिएको छः-

मत्स्येन्द्र योगिनो मुख्याः शाक्ताः शक्तिं वदन्ति यम् ।
बोद्धा लाकेश्वरं तस्मै नमो ब्रह्मण्यरूपिणे ।
नेपालाब्दे लोचनांकद्विपाख्ये श्रीपञ्चम्यां श्रीनिवासेन राज्ञा ।
स्वर्णद्वारं स्थापितं तोरणेन साद्धं श्रीमल्लोकनाथस्य गेहे ।

श्री राजा श्रीनिवास मल्लले भक्तपुर, गोरखा र तनहुँका राजाहरूलाई समेत साथमा लिई आफू मुख्य भएर मकवानपुरमा चढाई गरी जिते । अनि त्यहाँका राजा शुभ सेनले दूतहरू पठाई सलतनत बाँधे । राजा श्रीनिवास मल्ललाई दुई हात्ती नजराना दिई दर्शन गरे । श्रीनिवासले पनि केही करको बन्दोबस्त गरी राज्य उनलाई थामेर आफ्नो वशमा राखे । अनि एक हात्ती गोरखाका राजालाई दिई एक हात्ती आफूले लिएर दरवार फिरे । संवत् ७९२ माघ महीनामा मोरङका राजा हरिहर सेनले सिन्धुमा चढाई गरी लडाईं गर्दा मकवानपुरका राजाले यी राजासंग मद्दत लिएर धेरै फौज मारी घोडा आदि वस्तुहरू लुटिले । मद्दतलाई गएका बिस्खुका खसहरूले पनि पूरा मद्दत दिई मोरङका राजालाई हराएर धेरै वस्तु लुटिलाई यी राजालाई चढाए । संवत् ७९३ फाल्गुन शुक्ल दशमीका दिन आफैँ राजा श्रीनिवासले बनाएका पाँच श्लोकसमेत शिलापत्रमा लेखी त्यस शिलालेखलाई भारी यात्रासाथ देश घुमाई मत्स्येन्द्रनाथका देवालयका पूर्वपट्टि स्थापना गरिदिए । संवत् ७९४ वैशाख शुक्ल चतुर्दशी बुध वारका दिन श्रीमत्स्येन्द्रनाथका रथमा सुनको खट्टला राखी यात्रा गराए ।

यही साल कान्तिपुरका राजा प्रताप मल्ल परलोक भएपछि अधि प्रताप मल्लले साहिंला पुत्रले राज्य गर्नु भनेको रहेछ र यो त बेइन्साफ भयो भनी श्रीनिवास मल्ल, जोगेन्द्र मल्ल, भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्ल र यिनका भाइसमेत ४ जना सामेल भै कान्तिपुर पुगे । श्रीनिवास मल्ल प्रमुख भै तीन पुत्रमध्ये ज्येष्ठ नृपेन्द्र मल्लकन राज्याभिषेक दिलाए । यी सातै जना संयुक्त भै सभा गरी बडो

उत्सवसंग नाचकीर्तन गराए ।

फेरि यसै साल आश्विन महीनामा सेन राजाहरूको आफू आफूमा तकरार पर्दा मकवानपुरका राजा शुभ सेनले मद्दत मागे । श्रीनिवास मल्लले आफू अग्रगण्य भई कान्तिपुर, भक्तपुर र तनहुँका राजा तथा फौजसमेत साथमा लिएर गई पूर्वतिर हरिहर सेनको राज्य मोरङमा चढाई गरे । लडाईंमा रावा, हलेसी आदि १७ गाउँ जितेर राजा शुभ सेनलाई दिई फर्के । अर्को साल यी राजालाई राजा शुभ सेनले मोरङबाट ४ हात्ती नजराना चढाई पठाए ।

संवत् ७९५ साल मार्ग शुक्ल एकादशीका दिन यी राजाका भाग नाम भएका काजीले लामू सत्तल बनाई उमामहेश्वरको स्थापना गरे । यसै साल चैत्र शुक्ल चतुर्थीका दिन श्रीनिवास मल्लकी महतारी रानी अपूर्वा परलोक भइन् । संवत् ७९५ साल माघ कृष्ण षष्ठीका दिन राजा श्रीनिवास मल्लले पुत्र योगनरेन्द्र मल्लको व्रतबन्ध गर्दा भक्तपुरका राजाका दुइ भाइ, कान्तिपुरका राजाका तीन भाइ, तनहुँका राजा, गोर्खाका राजा र मकवानपुरका राजासमेत दस राजालाई निमन्त्रणा गरेर डाकी बडो उत्सव गरे ।

यी राजाका राज्यकालमा अधिका राजाहरू सबै परलोक भै सब ठाउँका राजाहरू बालक हुँदा यिनले कसै-उपर चढाई नगरी सबैसंग मिली राज्यभोग गरे । ७९५ साल ज्येष्ठ शुक्ल तृतीयाका दिन कान्तिपुर, भक्तपुर, तनहुँका राजा र यिनका काजीहरूसमेत सामेल गरी श्रीगुह्येश्वरीमा गएर "हामीहरू यति राजामा कसैले कलह नउठाउनु, आफू आफूमा मिली आफ्नो आफ्नो राज्य मात्र भोग गर्दै मित्रता राख्नु" भनी सत्यवाचा बाँधेर खुशीराजीसंग सबै राजाले कसम खाए । यसै साल भदौ महीनामा इकुहिटी-मनिका खेतमा एक धानका बीजमा एक सय चौबीस धानका बाला उब्जँदा राजा, प्रजा सबै गई हेरे । ७९५ साल चैत्र शुक्ल पंचमीका दिन राजा श्रीनिवास मल्ल, जितामित्र मल्ल, नृपेन्द्र मल्ल र यिनका गुरु, पुरोहित चौतारा र प्रधानहरू सबै जम्मा भई मानिस मर्दा अधि बाहु दिनमा घरशुद्ध र तेह्र दिनामा शुद्धशान्ति आदि कर्म मरी ब्राह्मण-भोजन गराउने रीत सबको थियो । त्यस्तो रीत चलेमा

सबै प्रजाहरूले सबै क्रिया पुन्याउन नसकी कर्महीन हुन जाँदा धर्मशास्त्रका वचन प्रमाण भएका गुरु पुरोहितको वचन लिई तीनै शहर आदि सबै ठाउँमा अब उप्रान्त सबै प्रजाहरूले पैतालीस दिनमा सपिण्डीकरण गर्नु, राजकुलमा मात्र तेह्र दिनमा सपिण्डी गर्नु भन्ने बन्देज बाँधी तामामात्र गरेर ललितपत्तनका मूलचोकमा टाँसे ।

संवत् ७९६ साल वैशाख शुक्लमा ह्वादेखि चौवठाठ-सम्म दरवार बनाई पूरा गरे । ७९९ साल वैशाख कृष्ण अष्टमीका दिन मंगलभट्ट आगम मूलचोकमा स्थापना गरि-दिए । मूलचोकमा भगवतीको र धूबहालका भैरव नाट्ये-श्वरको स्थापना गरे । संवत् ८०० ज्येष्ठ कृष्ण चतुर्थीका दिन अम्बरसिंह कवरले कोबहालमा हुंगाको देवालय बनाई श्री कृष्णको मूर्ति स्थापना गरे । संवत् ८०१ भाद्र शुक्ल षष्ठीका दिन भीमसेनको तीन तला गरेर ठूलो देवालय बनाई गजुर चढाए । कीर्तिपुरमा कोटघर बनाई गजुर चढाए ।

यसै साल पौष कृष्ण अष्टमीका दिन रात्रिमा दिग्दाह भई अति लामो धूम्रकेतु र ठूलो एक तारा उदाई अकस्मात आकाशमा ठूलो शब्द भयो । ज्येष्ठ शुक्ल सप्तमीका रातमा भूकम्प भई धेरै घरहरू भत्के । संवत् ८०३ माघ कृष्ण सप्तमीको दिन धेरै तुसारो वृष्टि भयो । यिनै ताका राजकुमार योगनरेन्द्र मल्लले मन्त्रीका खेलमा परी दरवार-को घन ओसारेर डूलगनखेलका स्थानसमीपमा बसी बेपारी-लाई फ्रिकाएर बेपार चलाई नयाँ पोखरी बनाए । पछि त्यहीं दरवार बनाउने मन पनि गरे । यो कुरा राजाले थाहा पाई आफू बहुते शान्तस्वभावका हुनाले पुत्रले आफू-लाई नसोध्ने आफ्नो आँटले काम गर्न लाग्यो भने आफैले राजकाज चलाउने मन गरेको हो भन्ने ठाने ।

आफ्नो वृद्धावस्था र छोराको त्यस्तो मनसुवा बुझेर सबै राजकुलहरू डाकी संवत् ८०५ पौष शुक्ल पंचमी हस्ता नक्षत्र सुकर्म योग भएका दिनमा सुवर्ण कलश स्थापना गरी पुत्र योगनरेन्द्र मल्ललाई राज्याभिषेक गरी राज्य दिए । त्यसपछि यी श्री निवास मल्लले आफ्ना बाबु सिद्धिनर-सिंहले कीर्ति राखी गएको कार्तिक महीनाभरको कार्तिक-

महात्म्यको नाच जमाई हरिकीर्तन गरेर मत्स्येन्द्रनाथलाई धेरै गहना चढाई धेरै गुठी पनि राखे । देवदेवताका स्थान-हरूमा नित्यपूजाको नियम बाँधी आफ्ना प्रजाहरूको नीति-पूर्वक प्रतिपालना गरे । यस्ता प्रकारले धेरै वर्ष राज्य भोग गरी ठाउँ ठाउँमा धेरै कीर्ति फिजाएर संवत् ८०७ साल माघ शुक्ल एकादशीका दिन राजा श्री निवास मल्ल परलोक भए ।

यिनका पुत्र योगनरेन्द्र मल्लले २११ वर्ष राज्य भोग गरे । यिनले संवत् ८०२ वैशाख कृष्ण एकादशीका दिन आफ्नी महतारी मृगावतीका नाउँबाट पोखरी बनाई सुनको नागफणामाथि बालपोपाल देवताको स्थापना गरे । बाबुका पालादेखिका भाग नामक काजीले अरू काजीभन्दा ठूलो भई काम गर्ने, प्रजाहरूलाई राजी नराख्ने, बेरीतसंग मनपरी कामकाज गर्ने साथै रानीसंग बोल्दा पनि बेमर्यादा गर्ने गरेको हुनाले यिनले त्यस काजीलाई अति बढेको ठानी युक्तिपूर्वक मान खोसेर पछि दगा गर्ला भन्ने डरले मारि-दिए ।

संवत् ८०७ माघ कृष्ण अमावास्याका दिन शहरको पूर्वपट्टि मैदान बनाई प्रतिवर्ष घोडायात्रा चलाए । ८१० सालमा कान्तिपुर र भक्तपुरका राजाहरू मिलिरहेका बखतमा भक्तपुरका राजासँग लडाईं गरी ढाल, तरवार र बन्दूकहरूका साथै १२८ मानिस पक्रा ल्याए । यसै सालमा मत्स्येन्द्रनाथको रथयात्रामा रथ ढल्दा एक बाँडाका शरीरमा देवता प्रवेश भई दरवारका समीपमा आएर तिमीहरूले केही फिक्री नगर, रथ अहिल्यै खडा हुन्छ भयो । अनि राजाले यो कुरा निश्चय भयो भने देवतालाई बाह्र पलका सुवर्णको गहना बनाई चढाउला भनी भाकल गरे । टेवा लगाई तान्दा रथ खडा भयो र फेरि यात्रा गरे । राजाले अघि भाकेअनुसार सुनको सिक्री माला बनाई चढाए ।

संवत् ८१२ साल फाल्गुन शुक्ल द्वादशीका दिन लक्षा-हुति यज्ञ गरी तुलजाभवानीलाई गजुर चढाए । यसै सालमा मत्स्येन्द्रनाथका ढमाका भैरवका मुखबाट पसोना चुहुँदा चौथा दिनमा ललितपुर शहरका उत्तरपट्टि अग्नि प्रवेश भई धेरै घरहरू जले । ८१३ साल फाल्गुन शुक्ल दशमी रवि

चारका दिन यी राजाले दिगुन्तली भनी छम्बा खडा गरेर त्यसमा सुनको आफ्नो दुरुस्त मूर्ति बनाई स्थापना गरे । यसै सालमा ईश्वरदास काजीले न्हगलमा भवानीशंकरको स्थापना गरे । यिनका बाजे सिद्धिनरसिंहले आफै ग्रन्थकार भई कार्तिकमहात्म्यको नाच खडा गरेर कार्तिकभर नचाएका थिए । यिनका बाबुले त्यसमा केही थप गरी नचाएका थिए । यिनले त्यसमा पनि घेरै लीला थप गरी नित्य नाच गराई हरिकीर्तन गरे ।

संवत् ८१४ मा मत्स्येन्द्रनाथको यात्रा गर्दा अघि मत्स्येन्द्रनाथलाई नेपालमा ल्याउने राजा नरेन्द्रदेवको मूर्ति खड्ग भक्तपुरका राजाले सौपिदिने रीत चलेकोमा उसताका भक्तपुरका राजासंग मेल नहुँदा उनलाई बाहेक गरी आफैले खड्ग लिएर कर्म चलाए । ८१५ सालमा गोदावरी तीर्थमा गई अहोरात्र उपवास यज्ञहरू गरी सय गोदान गरे । यसै साल चैत्र महीनामा जमरा रोपी दसैको विधि पूरा गरेर रामनवमी कर्म गराए । संवत् ८१६ मा यी राजाले प्रतिवर्ष चैत्र महीनामा चांगुनारायणको पूजा गर्ने गरेकोमा पनि भक्तपुरका राजासंग मेल नहुँदा चांगुनारायणका सट्टामा ललितपुर सोथटोलका आदिनारायणको पूजा गर्ने रीत गरे ।

यसै सालमा यी राजा योगनरेन्द्र मल्लले देवघाटमा स्नान गर्ने गएका बखतमा तनहुँका राजा र उनका काजी परशुराम थापासंग भेटमुलाकात हुँदा तनहुँका राजाले दुइ हात्ती दिए र मकवानपुरको बाटो गरी दरवारमा भित्रिए । यी हात्तीमा १ हात्ती भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्ललाई दिई मिले । त्यसका केही दिनपछि कान्तिपुरका राजाले यिनलाई १ हात्ती भेटे दिई मिलेर भक्तपुरमाथि लडाईं गरे । त्यसमा सांगा र नाला जिती फर्के । संवत् ८१७ मा ईश्वरदास काजीले क्वाथछे बालकुमारीपीठमा तीन तला भएको देवालय बनाई गजूर चढाए । यसै सालमा यिनले कुम्भेश्वरको पांचतले देवालय बनाए ।

संवत् ८२१ माघ शुक्ल एकादशीका दिन यज्ञमण्डप बनाई होता पूर्णानन्द उपाध्यायद्वारा अग्निस्थापना गराई कोट्याहुति यज्ञ गरेर कुम्भेश्वरमा गजूर चढाई सुनको जलहरि राखिदिए । यसका तीन दिनपछि यही यज्ञमण्डपमा

दुःशासनवधरूपका ध्यानले संयुक्त र भूतभूतिनीसहित भएको भीमसेनको मूर्ति बनाई अचारहरूका हातबाट रात्रि-बलि र देशबलिसहितको पूजा गराई शहरमा दोबाटापीछे छाग, मेष, हंसहरू बलि चढाएर शहरका सब नाच र बाजाले सहित ठूलो उत्सव गरे । देश घुमाएर यज्ञमण्डपमा लगी शास्त्रोक्त प्रमाणले प्राणप्रतिष्ठा गरी देवालयमा राखेश जीवन्त्यास गरिदिए । कस्ता प्रकारले जगाए भने नाकको छिद्रमा पिउरी घुसारी जीवन्त्यासको मन्त्र प्रयोग गर्दा त्यस मन्त्रसिद्धिका प्रभावले नाकका छिद्रबाट श्वास निस्की पिउरी उडायो । अनि राजाले भयो भनी खूब हर्षित हुँदै आफ्ना हातको औंठी छिकेर भीमसेनका हातका औंलामा लाइदिए । यी भीमसेन बडा प्रत्यक्ष छन् ।

उता भक्तपुरका राजाले यी राजामाथि ठूलो रिस गरेर सन्तति शून्य हुने क्रियाद्वारा न्हगलटोलमा शिवस्थापना गरिदिए । जलहरि सामुन्ने गरी दरवारका उत्तर पारी स्थापना गरे । यो कुरा अघि योगनरेन्द्र मल्ललाई पनि थाहा भएन । त्यसैका प्रभावले राजकुमार ऋद्धिनरसिंह मल्ल पनि बालकैमा परलोक भए । पछि थाहा हुँदा पाली-माथि पनि धुरी होच्याई घुरीमा हनूमान् थापिदिए ।

शहरका धर्मधारा ध्वलहिटीमा पानी भर्नुपर्ने गरी जलधैनुस्वरूप भई उत्तरवाहिनी भएकी वाग्मतीलाई बार लगाएर सोझो पारी उत्तरवाहिनी नगरी बिगारेको हुनाले धारामा यन्त्र गाडी फेरिदिए । बालकुमारीको श्मशान पनि फेरिदिए । मानिस मर्दा गल्ली गल्लीमा रोई विचार गर्नुपर्ने रीत चलाए । यी राजाले संवत् ८२६ भाद्र कृष्ण सप्तमीका दिन भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्र मल्लको राज्य दबल गर्नालाई फौजहरू लिई चांगुमा गई बसे । त्यस बखतका फौजमा सेनापति चौतरिया आनन्दहारी थिए । लडाईं गर्दा केही हात पार्न नसकी बज्रयोगिनी र चांगुनारायणको दर्शन गरी चांगुमै बसे । तिनै ताका भक्तपुरका मन्त्रीका खेलेले तमाखुमा विष हाली खुवाउँदा संवत् ८२६ कार्तिक शुदि ११ का दिन राजा योगनरेन्द्र मल्ल चांगुमै परलोक भए । राजाको लाश उसै दिन डोलीमा राखी ललितपत्तन शहरमा ल्याए । कान्तिपुरका राजा भूपालेन्द्र मल्लको रानी र छोरा महीन्द्र मल्ल तथा काजीहरूसमेत आई विचार

मारे। भोलिपल्ट शंखमूल तीर्थमा लगी दाहसंस्कार गरे। यिनका साथ सती जानेमा पट्टरानी २, राउतिनी ७ र बाहिरिया २३ जम्मा रानीहरू ३२ भए। संस्कार गरिसकेपछि चतुर्दशीका दिन राजाको भण्डार र हात्तीहरू कान्तिपुरका प्रजाहरूले लिई जान लाग्दा ललितपत्तनका प्रजाहरू सब उठी कान्तिपुरका प्रजाहरूलाई जहाँ पायो उहाँ मारे। यस्ता तरहले सय जना मारिसकेपछि कोठामोचेहरूलाई काजीहरूकहाँ पुऱ्याउन पठाए।

यसपछि संवत् ८२६ कार्तिक कृष्ण एकादशीका दिन छोरीपट्टिका सन्तान विष्णु मल्ल भन्ने प्रसिद्ध नाउँ भएका लोकप्रकाश मल्ललाई भक्तपुरका राजा आई राज्याभिषेक दिए र हात्तीमा सवार गरी देशयात्रा गराए। यी विष्णु मल्ल योगनरेन्द्र मल्लकी पुत्री योगमतीका छोरा हुन्। यसै साल आषाढ महीनामा बर्साद नहुँदा योगमती रानी र राजा लोकप्रकाश मल्लले ठाउँ ठाउँका सबै देवताहरूको पूजापाठ गरी पानी मागे। यसै आषाढमा श्रीबज्रवाराही बालकुमारीस्थानदेखि माथि बढी जाहेर भइन्। श्रीभारका गणेशले पनि कति रतर्फ फर्की हेरिरहे। यी लोकप्रकाश मल्ल ११ महीना मात्र राज्य गरी संवत् ८२७ आश्विन कृष्ण षष्ठीका दिन परलोक भए।

यिनका शेषपछि बोध मल्ल कवरका छोरा इन्द्र मल्ललाई राजा गराए। यी राजा पनि ११ वर्ष मात्र राज्य गरी संवत् ८२९ चैत्र शुक्ल पूर्णिमाका दिन परलोक हुँदा यिनकी रानी भाग्यवती सती गइन्।

त्यसपछि बालक महेन्द्र मल्ललाई राज्याभिषेक दिए। यी राजा बालक हुनाले राजा लोकप्रकाश मल्लकी महतारी योगमती रानीले कान्तिपुरका राजालाई बुबोलाएर मर्यादा-माफिक कर्म चलाई मत्स्येन्द्रनाथको यात्रा गराइन्। यिनै योगमती रानीले ढुंगाको देवालय बनाई श्रीकृष्णको स्थापना गरिन्। यिनैका राज्यसमयमा संवत् ८३४ चैत्र वदि २ का दिन श्री मत्स्येन्द्रनाथको मुख उक्की आयो। संवत् ८३५ पौष वदि द्वितीयाका दिन राजा महेन्द्र मल्ल शीतलाको व्यथाले परलोक भए।

यसपछि शतुंगले घरका ऋद्धिनरसिंहलाई झिकाई राज्याभिषेक दिए। ऋद्धिनरसिंहको भोग वर्ष २। यी पंक्ति संवत् ८३७ ज्येष्ठ वदि अमावास्याका दिन परलोक भए।

संवत् ८३७ आषाढ शुक्ल १५ का दिन कान्तिपुरका राजा महेन्द्र मल्ललाई भणिमण्डप सिंहासनमा राखी राज्याभिषेक दिए। यी राजाको ललितपुरपट्टिको राज्य भोग वर्ष ५। यी राजा शुद्ध सूर्यवंशका हुन्। यिनले कान्तिपुर र ललितपुर दुवै शहरको राज्य भोग गरे। यिनका पालामा संवत् ८३६ चैत्र महीनादेखि कान्तिपुरमा महामारी व्यथा आई धेरै मानिस मरे। आषाढ महीनादेखि ललितपत्तनमा र त्यसपछि भक्तपुरमा समेत त्यही व्यथा प्रवेश हुँदा धेरै मानिस मरे।

कान्तिपुरका राजा महेन्द्र मल्ल, ललितपत्तनका राजा ऋद्धिनरसिंह मल्ल र भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्र मल्ल भएका बखत तीनै शहरमा पहिले हात्ती, घोडा आदि पशु र पंछीहरू मन लागे। अनि तीनशहर र गाउँहरूमा समेत धेरै मानिस मरे। व्यवहार र समाचारहरू सबै बन्द हुँदा सबै प्राणीहरूमा हाहाकार भयो। संवत् ८४१ ज्येष्ठ शुदि १४ का दिन व्याघ्रभैरवको पनि नेत्रदेखि मनि मुख पतन भई विरूप भए। यसरी सबै देवताका स्थानहरूमा धेरै उपद्रव भए। यस्ता प्रकारले ठाउँठाउँमा महाउत्पात भएपछि संवत् ८४२ भाद्र वदि एकादशीका दिन अधि भास्कर मल्लका नाउँले प्रसिद्ध भएका पछि महेन्द्र मल्ल भन्ने नाउँले कहलाएका कान्तिपुर र ललितपुर दुवै शहरका राजा पनि परलोक भए।

यसपछि ललितपत्तनमा कुनै छोरीपट्टिका सन्तान योगप्रकाश मल्ललाई भक्तपुरका राजा रणजित् मल्ल आई राज्याभिषेक गरिदिए। यिनले ७ वर्ष राज्य भोग गरे। यिनले महामारी उपद्रव शान्तिका निति मेलु र भगवतीदास २ काजीका संमतले संवत् ८४३ माघ वदि ६ का दिन लक्षाहुति यज्ञ गरे। संवत् ८४४ ज्येष्ठ शुदि सप्तमीका दिन मत्स्येन्द्रनाथलाई रथबाट ओह्लात्वा कुकुरले छोयो। फेरि बुग्मती पुगेपछि सुंगुरले छोयो र प्रायश्चित्त गराए। कौन्तीका गौरीकुण्डबाट मांस उत्री आयो। गुह्येश्वरीकुण्डबाट

हिलो निस्क्यो । चांगुनारायणको शिर जमीनमा खस्यो । भक्तपुरमा भैरवनाथलाई चढाइरहेको महिषको शिर जिध्रो निकाली उफन लाग्यो । पनीती र ठेचोमा देवगणहरू लडाईं गर्न कि भने जस्तो गरी अधि सन लागे । संवत् ८४५ मा मत्स्येन्द्रनाथका यात्रामा घमाको भैरवको नाक, मुख र आँखाबाट धेरै दिनसम्म पानीको बूँद गिर्दै रह्यो ।

यसरी उत्पात बढ्दै गएपछि यसै साल भक्तपुरका राजा एकला हुनाले उनले गोरखाका राजाको सैन्य फिकाई भदौ महीनामा बिसंखुगाउँ जितिलिए । ललितपत्तनका राजाले कार्तिक महीनामा गोरखाका सैन्य हात लिए । त्यसपछि जयप्रकाश मल्लले बिसंखु आफ्नो गरे । त्यसपछि भक्तपुरका राजाले कान्तिपुरका राजालाई तेह्र हजार रुपियाँ र एक हात्ती दिई मिलेर योगप्रकाश मल्ललाई एकला गराए । थोरै दिनपछि जगज्जय मल्ल योगप्रकाश मल्लसंग मिल्न आए । एक महीनापछि कान्तिपुर ललितपुर र गोरखाका राजाहरू कोटेश्वरमा एकट्टा भइरहेका बेलामा भक्तपुरका राजाले डराई दुई हात्ती र चौबीस हजार रुपियाँ चढाउँदा तीनै राजाले बाँडी लिए । संवत् ८४६ वैशाख महीनामा राजा योगप्रकाश मल्लले मत्स्येन्द्रनाथका देवालयको चारैतर्फ ढुंगा छापी प्रतिष्ठा गरे । त्यसपछि कान्तिपुर र ललितपुरका राजा मिली भक्तपुरमाथि चढाई गरेर फूलबारी, काभ्रे र लामुडागाउँ जिते फर्के । त्यसै बखतमा कान्तिपुरका राजाले भक्तपुरका राजासंग दुई हात्ती र अठार हजार रुपियाँ लिए । संवत् ८४९ भाद्र वदि द्वादशीका दिन ललितपुरका राजा योगप्रकाश मल्ल परलोक भए ।

त्यसपछि ललितपुरमा विष्णुजित् मल्ललाई राज्याभिषेक दिए । यिनले १५ वर्ष राज्य गरे । यी र जगज्जय मल्ल मिली संवत् ८५१ पौष महीनामा भक्तपुरमाथि चढाई गरी साँग,नाला आदि गाउँहरू जिते तीन तीन गाउँ बाँडी लिए । विष्णु मल्लले आफ्ना भागमा गोरखालीहरूलाई राखी आए । कान्तिपुरका राजाले आफ्नै कब्जामा लिए । त्यसपछि तिनीहरूसंग भेट गरी भक्तपुरका राजाले आफ्ना गाउँहरू छुटाउनलाई हात्ती र रुपियाँ दिई पठाउँला भनी कबूल गरेर फर्के । पछिसम्म पनि कबूल नपुऱ्याउँदा उनी-

हरू रिसाई चौरपुरमा र भक्तपुरमा समेत ठाना बस्न गए । भक्तपुरका राजाले लमजुङ, तनहुँ र मकवानपुरका सैन्य ल्याई तीन गाउँमा रहेका गोरखाली सैन्यलाई हटाएर १२० जनालाई समाती ती गाउँहरू आफ्नो गरे । राजा रणजित मल्लले विष्णु मल्ललाई केही रुपियाँ दिई आफूसंग मिलाए ।

उता कान्तिपुरका राजाले गोरखालीसंग मिली ललितपुरको लामोडाँडा दखल गरी गोरखालीलाई राखे । केही दिनपछि राजा विष्णु मल्लले गोरखालीलाई हात लिई लामोडाँडा आफ्नो गराए । त्यसपछि गोरखाली र लमजुङे दुइ राजा मिली देउराली गाउँ दखल गरे ।

संवत् ८५१ आषाढ शुद्ध पूर्णिमाका दिन विष्णु मल्लले मत्स्येन्द्रनाथलाई ठूलो चाँदीको ब्रह्मकूप बनाई चढाए । बज्रवाराही देवीका स्थानको वरिबेर जग्गा राम्रो गरी देवालय बनाएर शिलाको महिषमूर्ति स्थापना गरे । संवत् ८५४ माघ शुद्ध प्रतिपदादेखि आरम्भ गरी अधिको दरवार भत्काएर अर्को चौकोट नाउ गरेको दरवार बनाए । संवत् ८५७ मा विष्णुजित मल्लकी रानी चन्द्रलक्ष्मी देवीले तुलजा भवानीलाई ठूलो घण्टाका साथै सुनको छाना बनाई सुनको गजूर चढाइन् । ज्येष्ठ शुद्ध चतुर्थीका दिन शंखमूलका पश्चिमतर्फ लामो पाटी बनाई लक्ष्मीनारायण र वाग्मतीको मूर्ति स्थापना गरेर प्रतिष्ठा गराइन् । संवत् ८६० पौष वदि सप्तमीका दिन श्री पशुपतिनाथलाई चाँदीको जलहरि चढाई महास्नान गराइन् । यसै साल फाल्गुन शुद्ध नवमीका दिन राजा विष्णु मल्लकी अर्की रानी विष्णुमतीदेवीले पनि मातातीर्थमा अघि १ धारा मात्र भएकामा पछि जग्गा सुन्दर गरी बनाएर एघार धारा गराई प्रतिष्ठा गरिन् । संवत् ८६१ पौष वदि सप्तमीका दिन महादेवका शिरमा अग्निस्थापना गरी यज्ञ पूरा गरे । अद्यापि त्यहाँ ब्राह्मणहरूले अग्निहोत्र गर्दछन् । यसै साल यी राजाका राज्यमा चार हात चार कान चार पाउ भएको भेडो जन्म्यो । लगनखेलका माजुको स्थान भएको खरीका रूखको एक हाँगो हावा नचली अकस्मात ठूलो शब्द गरी भाँचियो । यस्ता प्रकारले यी राजा विष्णु मल्लले ललितपुरको राज्य भोग गरी आखिरसम्म पनि सन्तान नहुँदा ब्राह्मणहरूलाई

घेरै बिर्ता दिई घेरै धर्म गरे । जगज्जय मल्लका पुत्र आफ्ना साला राज्यप्रकाश मल्ललाई राज्याभिषेक दिनु भनी संवत् ८६५ श्रावण शुदि अष्टमीका दिन परलोक भए ।

त्यसपछि राज्यप्रकाश मल्ल राजा भई १३॥ वर्ष राज्य गरे । यी राजा बहुते शान्त स्वभावका हुनाले सधैं शालिग्रामको पूजा गरिरहन्थे । यिनले करुणामयलाई तारापूजा गरी रथको अगाडि ध्वजा र धलमाका पछाडि पांचतले छत्र चढाई यात्रामा प्रतिवर्ष ओढाउनुपर्ने रीत चलाए । संवत् ८६८ पौष महीनामा राजा सिद्धिनरसिंह मल्लले अधि बनाएका श्री कृष्णका देवलको अगाडिका खम्बामा स्थापित गरुडका नजरबाट रगत बग्यो । यसै साल भाद्रमा तनहुँका राजाले चितलाङ्ग दखल गरी लिए । पछि केही रुपियां दिई बुझाउँदा छोडिदिए । फेरि तनहुँका राजाले लामोडाँडा दखल गरिराख्दा नेपालका प्रजाहरूले कपास लिन पाएनन् र तुला काठहरू पनि काट्न दिएनन् भनी राजा राज्यप्रकाशसँग विन्ति भरे । संख्वाल काजीले म युक्ति गरुंला, सन्बेह नमान भनी प्रजाहरूलाई बुझाए । उनी तनहुँका राजासंग बन्दोबस्त मिलाउन जाँदा तनहुँका राजाले लामोडाँडा छुटाइदिउंला भनी आफ्ना गुरुलाई संख्वाल काजीका साथमा पठाए । तर बीचमा गोरखाका राजा आई धनवन्त काजीसंग सल्लाह गरी लामोडाँडा सुपुर्दे गरी पठाए । यसबाट संख्वाल काजी रिसाई फर्के ।

संवत् ८७१ ज्येष्ठ वदि अमावास्याका दिन मत्स्येन्द्रनाथको रथ नक्खुमा पुग्दा सूर्यग्रहण पग्यो र राजाप्रभृति सबैले स्नान दान गरे । गोरखालीले तिष्ठुङ्ग दखल गरिराखेका बखतमा भिखवाल धनवन्त काजीले गोरखाका कालु काजीसंग भेट गरी छुटाउनाको बन्दोबस्त गर्दा हामीलाई आवतजावत खुला गरिदिन्छौ भने हुन्छ भनी कालु पाण्डेले भनेका थिए । यस कुरामा प्रजाहरूले नमान्दा त्यसै फर्की आए ।

यी राजा राज्यप्रकाश मल्लका १६ रानी हुनाले स्त्रीहरूको विरोधले नेत्ररोग भयो र ज्योतिषीहरूलाई देखाउँदा गणेशको दोष ठहराए । उक्त दोष निवारण गर्नका निमित्त चोभारगणेशको देवालय बनाई प्रतिष्ठा गरे । त्यस प्रतिष्ठाकर्ममा तीन शहरका राजामन्त्रीहरू सबै मिलेर बसौं, चैरभाव नगरीं भनी राजा र मन्त्रीहरू सबैलाई निमन्त्रणा पठाइएको थियो । भक्तपुरका राजा रणजित् मल्ल र युधन काजी निमन्त्रणामा आई गणेशको दर्शन गरे । कान्तिपुरका

राजा जयप्रकाश मल्ल भने एकाईसपल्ट बोलाउन पठाउंदा पनि आएनन् र ऊनसारो ललितपुरका लगाभिन्नका कोट-हरूमा आगो लगाइदिए । उता जयप्रकाश आउनन् भनी कसैले पनि नखाई सांक्सम्म पखिरहे । भक्तपुरका राजा दिक्क भई केही नखाएर फर्की जाँदा राज्यप्रकाशले आंसु काढी दुःखमनाउ गरे । त्यस्तो हालत देख्दा काजी कालिदासले विन्ति गरे "महाराज, यसमा फिक्री नगर्नुहोस् । आजका ६ महीनाभिन्नमा राजा जयप्रकाश मल्लको टीका हरण गरिछोडींला । यति गर्न नसके म योगदास काजीको सन्तान होइन ।" यस्तो प्रतिज्ञा गरी राजालाई बुझाएर सबै जना फर्की ललितपुरतनमा आए । अनि कालिदास र धनवन्त काजीले गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहलाई "अहिले मौका परेको छ नुवाकोट दखल गर्नुहोओस्" भनेर विन्तिपत्र लेखी पठाए । गोरखाका राजाले पनि मौका छोपी नुवाकोट दखल गरी लिए । राज्यप्रकाश मल्ल पनि चार दिनसम्म उहाँ बडी विधिपूर्वक प्रतिष्ठाकर्म गरेर शहरमा फर्के ।

उता राजा जयप्रकाश मल्लले नगरकोटीहरू शिकाएर सिपाही जमाई भण्डार शून्य गरे । दरमाहा दिनालाई दुकुटीबाट नपुग्दा पशुपतिनाथका भण्डारबाट समेत धन फिक्री दरमाहा दिने गरे । थुल्लेमहालक्ष्मीका अगाडिको खम्बा ढाली सुनको सिंहमूर्ति उठाएर रातारात कान्तिपुर पुग्याए । यस्ता अनेक उपद्रव गरे । कालिदास मन्त्रीका धरमा नगरकोटी दुई जनालाई चाकरीमा राखी ६ महीना पछि दसैमा देवताहरूको स्थापना गरी चोकमा तमाखु खाँदै बसिरहेका बखतमा काजी कालिदासलाई परशु प्रहार गरी मराए । ती नगरकोटीहरूलाई पनि त्यहाँ रहेका मानिसले लगादा एउटालाई नकबहीटोलमा र अर्कोलाई वाग्मतीमा फेला पारी मारे । यस्ता प्रकारले कालिदास काजीलाई मारिसकेपछि राजा जयप्रकाश मल्लले ठूलो मन्त्रीलाई मारिं भनी बहुते खुशी भए । उता राज्यप्रकाश मल्लले बहुते दिक्क मानेका बखतमा नेत्ररोगले पनि बहुत पीडा गर्दै लगेको थियो । यिनले अधिदेखि नित्य शालिग्रामको पूजा गर्ने र घेरै शालिग्राम संग्रह गर्ने गरेका हुनाले त्यसैका दोषले यी राजालाई नेत्ररोग भएको हो भनी छथर प्रधानहरूले निषेचय गरेका थिए । त्यसको निवारण गर्ने उपाय भने केही गर्न सकेका थिएनन् ।

यिनै ताका तेह्रौँतबाट विष्णुदत्त ब्रह्मचारी ललितपुरमा

आए । यी ब्रह्मचारी साधना गरी राज्य थाप्नामा समर्थ र वीरसाधनको कार्यमा पनि निपुण मन्त्रज्ञ थिए । उनलाई मन्त्रीहरूले बहुत संमान गरी राजाको जय होओस् भन्नाका निमित्त वैष्णवी पीठमा चाहिने सामग्रीहरू पुन्याएर पुरश्चरण गर्न लगाए । उता तिने प्रधानहरूले वबाहालका सन्त्रमन्त्र जान्ने सुधन बांडालाई धन दिउंला भनी आशा देखाएर ती ब्रह्मचारीको चरित्र बुझ्न आधारतमा वैष्णवी-पीठमा पठाए । सुधन बांडा पनि रातमा गई साधना गरेको स्पष्ट गरी त्यसै कार्यमा स्थापना गरेकी मोहनीलाई लिएर आफ्नो बाहालमा ल्याई तहवाहादेवी बनाएर दुनियाँहरूले बराबर पूजा गरी मान्ने गराए । पछि अहंकारले धेरै उपाधि गरी "मत्स्येन्द्रनाथ मै हुँ उनका शिरको छत्र ओढ्छु भन्दै लिन जाँदा त्यस बांडालाई समातेर ल्याई मारे । विष्णुदत्त ब्रह्मचारी पनि बहुते रिसाई "मेले धेरै दिनसम्म मिहिनेत गरी सिद्ध भइसक्न लागेको कार्य तिमीहरूले दुर्बुद्धि लिएर भ्रष्ट गरिदियो भने अब तिमीहरूको राज्य पनि नष्ट होइजाओस् । गाई र ब्राह्मणहरूको रक्षा गर्ने गोरखामहाराजको प्रवेश भई उत्तरोत्तर वृद्धि होओस्" भनी तिनीहरूलाई सराप र गोरखामहाराजलाई आशीर्वाद दिई यस ठाउँमा गाई, ब्राह्मण र देवताहरूको संमान गरे उत्तरोत्तर वृद्धि हुनेछ भन्ने कुरा सबैलाई सुनाएर आफ्नो देशतर्फ गए ।

त्यसपछि राज्यप्रकाश मल्लले बहुलाहाको स्वभाव लिएर प्रजाहरूलाई पीडा दिई धेरै उपाधि गरे । संवत् ८७३ चैत्र महीनामा उनका पुत्र राजकुमार परलोक भए । तिनेताका गोरखाका राजाले नेपालभित्र प्रवेश गरी दहचोक, फर्पिङ र खड्गुमा ठाना राखे । अनि भिखवालघन काजीले दहचोक र फर्पिङ आफ्नो गरी राज्य चलाइराखे । फेरि गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाह आफैँ नेपाल खाल्डामा प्रवेश गरी ललितपुरका लगा धेरै गाउँ दखल गरे । संवत् ८७७ शके १६७९ कार्तिकमा बुगमतीमा रहेका मत्स्येन्द्रनाथलाई ललितपुरमा ल्याए । नियममा नरहेका बांडाहरूले बोकी ल्याएका प्रभावले गर्दा गोरखालीहरूले गाउँका मानिसहरू शहरमा र शहरका मानिसहरू गाउँमा जान आउन नदिई धेरै दिन रोकिराखे । ललितपुरका काजीहरूले गोरखाका राजालाई केही रूपियाँ बुझाई ठेव, बांडागाउँ, चापागाउँ, ठेचो, सुनागूठी, खोकना, बुगमती र फर्पिङ गाउँहरू छुटाई लिए । यी गाउँहरूबाट घरगन्ती गरी

रूपियाँ उठाएर गोरखाका महाराजलाई बुझाउँदा सापट लिएका महाजनहरूको सापट तिरिदिए । गोरखाका राजाले थानकोट, बलंबु, सतुंगल र दहचोक दखल गरी कीर्तिपुर दखल गर्नालाई कमखेलमा ठाना बस्न पठाए । यता विश्वजित मल्लका सेना र जयप्रकाश मल्ल आफैँ गएर लडी गोरखाका भैयाद, काजी र फौजलाई मारी भगाए । राजा पृथ्वीनारायण शाहले जीउ बचाई दहचोक चढेर भागे । राज्यप्रकाश मल्लले शालिग्रामको संग्रह र पूजा गरेकामा प्रधानहरूको चित्त बुझेको थिएन । यिनका दुवै आँखा रोगले व्याप्त भई बन्द हुँदा नानाशास्त्रका वचन-अनुसार उपाय गर्दा पनि शमन नभई आखिर संवत् ८७८ आश्विन शुदि सप्तमीउपर अष्टमीका दिन परलोक भए ।

त्यसपछि भीमखवाल काजीले नुगलका १८ वर्ष उमेरका विश्वजित मल्ललाई ल्याएर संवत् ८७८ आश्विन शुदि नवमीका दिन सिंहासनमा राखे । यिनले वर्ष २१९ राज्य गरे । यिनका पालामा प्रजाहरूलाई बहुते सुबिस्ता दिई राजकाज गरेका थिए । यिनले कालिदास काजीकी छोरी चाकुबाहालका काजीका छोरालाई विवाह गरिदिएकी मयजू थकु नामकीलाई दरवार भित्र्याई पत्नी तुल्याए । चाकुबाहालका प्रधानको छोराको कालिदासका छोरा देवी प्रसाद, तडीधनहरूको बल महत पाई राजामाथि दगा गरि थिए । एक दिन राजाले मत्स्येन्द्रनाथका स्थानमा उनको मोहडा फिराई राखेको देखेर "आज लोकनाथलाई किन टेढा गरी राखेको ?" भनी सोधे । अरु साथका मानिसले सदाका माफिक रहेका छन् टेढा छैनन् भनी बिनित गरे । राजाले आज मलाई के भयो भनी आश्चर्य मानी फर्कदा सिद्धीबाट लोटे । त्यसपछि दरवारमा आई चौकोटका ऊयालमा बसिरहेका बखतमा चाकुबाहालका प्रधानका छोराको राजालाई हुंगाले हानी भाग्यो । राजालाई लागेन तापनि मेरी स्त्री राख्ने भनी रिसले हानेको होला भन्ने सम्झी कसैलाई केही नभनी चुप लागे ।

त्यसपछि राजाका साथमा रहेका काजी प्रधानहरूले राजामाथि यस्तो गर्नेलाई समाती शास्ती दिनुपर्छ भनी बिनित गरे । जाऊ, समाती ल्याऊ भनी राजाले प्रजाहरूलाई हुकुम दिई भित्र पसे । काजीहरू आफापना घरमा गए । प्रजाहरूले चाकुबाहालका काजीका घरमा घेरा दिए । चाकुबाहाल काजीका दुई छोराको अब हाभ्रो प्राणरक्षा हुनेछैन,

सकेसम्मको पौरख गर्नेपछि भन्ने सम्झी जीउको माया मारेर तरवार फिकी पट्टा खेल्दै घर घेर्नेहरूलाई धपाए । प्रजाहरूलाई मार्ने हुकुम नभएको हुँदा ती दुई भाइलाई मार्ने पनि सकेनन्, समाप्ती ल्याउन पनि सकेनन् र त्यसै हठी फर्के । ती दुई भाइले प्रजाहरूलाई हटाउंदा हटाउंदा भीमसेनस्थान नचाए । दरवारका ढोकामा पालो बसेका मानिसहरू पनि भागिसकेका थिए । एक भाइ घेरा दिन आउनेलाई हटाउन लागे । अर्का भाइ दरवारभित्र जाँदा राजाले थाहा पाई तले-जुमा लुक्न पुगे । प्रधानका छोराको मार्ने आँटी लगाउँदा जाँदा दिगुन्तलीको ढोकामा भेट्टाए । राजालाई छुरी धस्न खोज्दा अब मेरो ज्यू रहनेछैन भन्ने ठानी डराएर यसका हातबाट मर्नुभन्दा आफ्नै हातबाट मर्नु बेश छ भन्ने ठानी कमरबाट शस्त्र झिकेर आफैले पेट चिरी सवत ८८० भाद्र वदि १४ का दिन प्राण त्याग गरे । यमरी राजा विश्वजित् मल्ललाई परलोक गराई उल्लिखेर फर्की दुवै भाइ मधेसतर्फ भागे ।

त्यसपछि काजीहरूले थाहा पाई आउंदा राजा परलोक भएको देखी बहुत दुःखित भए । धनवन्त काजीले चाकु-बाहालेहरूलाई खोज्न पठाउंदा डाँडा काटेका हुनाले फेला परेनन् । उनीहरूको घर सर्वस्व गरी धनवन्त काजीले उसै बखत कान्तिपुर पुगी राजा जयप्रकाश मल्ललाई “जुन राजालाई बाबा भनी मानिआएका थियौं उनलाई चाकु-बाहाले प्रधानका छोराको दगा गरी अन्तकाल पारे । अब हजुरलाई बाबा भनी मान्न आयौं भनी विन्ति गरे । जयप्रकाश मल्लले कान्तिपुरका दरवारको माया मारी ललितपत्तन गए । राजा विश्वजित् मरेपछि उनकी महतारीले बहुत विलाप गरी रुँदै ऊयालमा बसेर प्रजाहरूलाई “मेरा पुत्रको यहाँसम्मको आपद पर्दा के हेरिरहेछौं ?” भनिन् । प्रजाहरूले केही भन्न सकेनन् र त्यसै टोलाइरहे । अनि उनले प्रजाहरूलाई “सुअवसरमा याद नहोओस्” भनी सराप दिएर छोराका संसर्गमा सती गइन् ।

संवत् ८८० भाद्र वदि १४ का दिन ललितपुरमा जयप्रकाश मल्ल राजा भए । यिनले वर्ष ११२ राज्य गरे । यिनले हुकुम चलाएको देखी डर मानेर ललितपुरका काजी प्रधानहरूले टेकुदोभानतिर हावा खान गएका बखतमा उर्तैबाट धपाई जयप्रकाश मल्ललाई कान्तिपुरतर्फ पठाए । अनि भक्तपुरमा गई रणजित् मल्ललाई संझाई बुझाई ल्याएर संवत् ८८२ ज्येष्ठमा ललितपुरमा राजा थापे । यिनले वर्ष

१ राज्य गरे । यी काजी प्रधानहरूका मन नपरेका हुँदा शंखमूलमा श्राद्ध गर्ने गएका बखत उर्तैबाट धपाए ।

फेरि काजी प्रधानहरूले कान्तिपुरका राजा जयप्रकाश मल्ललाई संझाई बुझाई ल्याएर राजा गराए । ६ महीना राज्य चलाएपछि काजीहरूसंग चित्त नमिल्दा दगा राखी जयप्रकाश मल्ल कान्तिपुर आए । त्यहाँका देवानन्द उपाध्यायलाई ललितपुरमा पठाई प्रधानहरूलाई कान्तिपुरमा फिकाए । धालाछेकाजी धनवन्त भीमखालधन आदि प्रधानहरूलाई ७ पुस्ताको धर्म दिई सत्यवाचा गरेर राजा जयप्रकाश मल्लले बोलाएका छन् भनी अनेक तरहसंग शपथ गरी कान्तिपुर लगे । जयप्रकाश मल्लले सत्य छाडी सब काजीलाई बन्धनमा राखे । भीमखालधन काजीले “जयप्रकाश मल्लको बन्धनमा बस्नेछैन, पृथ्वीनारायण शाहलाई सलाम गर्नेछैन” भनी प्रतिज्ञा गरेका हुनाले बन्धनमा पर्दा कमरबाट शस्त्र फिकी मुटुमा रोपेर प्राण त्याग गरे । यो कुरा ललितपुरका प्रजाहरूले थाहा पाउंदा हुल उठी अठको-नारायणसम्म आइपुगे । राजाले यो खबर पाउंदा गई हुइ जनालाई मारे, पाँच जनालाई समाप्ती ल्याए र अरूलाई हटाइपठाए । त्यसपछि ती पाँच जना काजीहरूलाई स्त्री-जातिले पहिरने पोशाक पहिराई फाँजहत गरी पठाए ।

उता ललितपुरका प्रजाहरूले काजीहरू बन्धनमा पर्दा राजा र काजीसमेत कोही नभएकोले गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहलाई राजा बनाउनुपऱ्यो भनी विन्ति गर्न पुगे । उनले आफ्ना भाइ दलमर्दन शाहलाई आफ्नो साटो छाप दिई पठाए । संवत् ८८४ माघ शुदि पूर्णिमा शुक्र वारका दिन दलमर्दन शाहलाई ललितपुरमा प्रवेश गराई राज्याभिषेक दिए । थोरै दिन व्यतीत भएपछि यिनीहरूलाई पृथ्वीनारायण शाहले कपास पठाइदिए । यसै कुराको प्रसंग भएका बखतमा त्यहाँका प्रजाहरूले दलमर्दन शाहसंग “हामी सबै प्रजाहरूलाई सुख होला भन्नाका निमित्त हजुरलाई राजा थाप्छौं, अब नून र कपास फिकाइदिनुहोस्” भनी विन्ति गरे । दलमर्दन शाहले “केही धन्दा मान्नुपर्दैन,” भनी भरोसा दिए । त्यसपछि दाज्यू पृथ्वीनारायण शाहलाई पत्र लेखी पठाउंदा खुशी भई प्रजाहरू मिलेर पृथ्वी-नारायण शाहको टीका हरण गरेर दलमर्दन शाहलाई राज्यमा थापे । यिनले वर्ष १ राज्य गरे । यी दलमर्दन शाह गोरखाली हुनाले राजकाजमा प्रधानहरूलाई नसोधी

आफै आंटेर गदथे । राजा पृथ्वीनारायण शाहले मानिस पठाउं दाखेरि पनि नून कपास पठाएनन् । यसबाट काजी प्रधानहरू रिसाई यसबाट हाँफो भलो हुनेछैन भनी राजा दलमर्दन शाहलाई छेकी पछिबाट निकालेर धपाए ।

संवत् ८८५ वैशाख शुद्धि द्वादशीका दिन राजा विश्वजित् मल्लका वंशधर छोरीपट्टिका सन्तान ठाकुर तेजनरसिंह मल्ललाई राज्याभिषेक दिए । यिनले वर्ष ३१११ राज्य गरे । यसै साल गोरखालीले नेपालमा प्रवेश गरी ठाना राखे । ठानामा रहनेहरूले पहिले तिमोहरू मर्नेछैनौं भनी विश्वास पारी पछिबाट सबैलाई मारे । तिनमा एक प्रधान नक्खुको बाटो सबैले देखने गरी भागेर तीर्थवासी भई लोप भयो । पाँच प्रधानका शत्रुहरू सती गए । दुइ सरदारलाई समातेर नवकोटमा लगी झुण्ड्याई नदीमा डुबाई शास्त्री दिदा एक जना मर्न्यो, धनवन्त काजीको छोरा वीरनरसिंह मरेन र चौकी राखी कतै जान दिएनन् । पछिबाट तेरा बाबुलाई फलानो फलानो गाउँ हाँफो हात पारिदे भनी चिठी लेख अनि मात्र छाडिदिउंला भनी नेल हाली राखेको थियो । केही गाउँ हात पारेपछि पनि छाडिदिदा ती वीरनरसिंहले नेलसंग फाल हालन खोज्दा पनि चौकीदारहरूले नदिई समाइराखे । यिन ताका गोरखाका राजाको र ललितपुरका काजीको बराबर चिठी आवतजावत हुन्थ्यो । पछि छोरा वीरनरसिंहले काजी धनवन्तलाई चिठी लेख्दा पृथ्वीनारायण शाहबाट पनि चिठी पठाई फिकाए । धनवन्त काजीले छोराको मायाले गर्दा ललितपुरको कज्याईको समेत माया छोडी गोरखाका भरमा पर्न गए ।

यसै साल बज्रयोगिनीका द्वारमा अकस्मात् रगतको विन्दु देखियो । वैशाख वदि १४ का दिन बालाज्यूका कोठामा गोरखाका संन्यले प्रवेश गरे । त्यस ठाउँका प्रजाहरूमा सामुन्ने परी आइलाग्नेहरूलाई मारे । अधि कालु पाँडे र अरू सरदारहरू मारी शूरप्रताप शाहको नेत्रनिर प्रहार गरी फोरिदिए भन्ने रिसले आफ्नो सर भइसकेपछि कीर्तिपुरे प्रजाहरूमा बाह्र वर्षदेखि माथि उमेरका फेला परेका जति सबैको नाक काटी छाडिदिए । त्यस बखतमा भागी दबिरहनेहरू मात्र बचे । काटेको नाक जम्मा धाली ७.१ भयो । यसपछि रात्रीमा प्रजाहरू जम्मा भई चिराक बालेर डाँको छोड्दै कीर्तिपुरका कोटघरमा पसे ।

संवत् ८८८ भाद्र शुद्धि चतुर्दशी सोमवारका दिन

गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहले कीर्तिपुरमा प्रवेश गरेपछि जयप्रकाश भागी ललितपुर पुगे । त्यसपछि आश्विन वदि सप्तमीका दिन ललितपुरका राजा तेजनरसिंह मल्ल र कान्तिपुरका राजा जयप्रकाश मल्ल दुवै भागी भक्तपुर गए । ललितपुरका काजी संखालघन, भोजनरसिंह, सिमचा सिपाहीहरू पनि सबै भागी भक्तपुर पुगे । संवत् ८८८ आश्विन वदि एकादशी शनि वारका दिन गोरखाका राजाले ललितपुर दखल गरी मिश्रज्यू, बाहाबल राना, धनवन्तसिंह प्रधान, तडी प्रधान, कीर्तिनरसिंह यी ६ जना काजीलाई ललितपुरको भारा दिए । त्यसपछि छ प्रधानलाई बोलाई मिश्रज्यूले तिमोहरू छ जनालाई छलकपट गर्नेछैनौं भनी जनै समाती पानी लिएर सत्यवाचा गरे । बाहाबल रानाले ढालमाथि तरवार राखी तिमोहरूमाथि मले छलकपट गर्ने भने भगवतीले कुदृष्टि गरून् भनी अपथ खाएर कान्तिपुर पुगी राजाका पीछा परे । त्यसपछि संवत् ८८९ पौषमा राजा पृथ्वीनारायण शाहले ललितपुरमा प्रवेश गरी सिन्दूर-यात्रा गरे । पछि ६ प्रधानहरूलाई पाउरखचारी ल्याई कान्तिपुर लगेर सर्वस्वहरण गरी सन्तान मासे । यिनीहरूमा यगुवाहालको प्रधान भागी मधेसतिर जाँदा कसैले फेला पार्न सकेनन् । अरू ५ प्रधानलाई भी कुत्याहा बेईमान हुन् भनी मारेर यमलोक पठाए । पाँचै प्रधानहरू आफापना पतिसंग सती गए । काजी धनवन्तसिंह भने अधिदेखि शरणमा आएका हुनाले बाँचे । उनको सबै जग्गाजमीन फोडिदिई नब्बे खेत जागीर बुग्मती खुवा गरी एक सय पन्चौस खुंडा तरवार तयार गर्नु भनी उमराउ गरी राखे । यस्ता तरहेले महाराज पृथ्वीनारायण शाहले तिष्कण्टक राज्य प्राप्त गरे ।

कान्तिपुरको विस्तार ।

राजा शिवसिंह मल्लका ज्येष्ठ पुत्र लक्ष्मीनृसिंह मल्ल कान्तिपुरमा राजा भए । यिनले वर्ष ११ राज्य गरे । यियका पालामा लगनयात्राका दिन एउटा सिकर्मी विसेतले यात्रा हेर्न जाँदा लगनखेलका कल्पवृक्षले मनुष्यको रूप लिई यात्रा हेर्न आएका ठूला अग्ला चार जना मानिस देख्यो र यिनीहरू सामान्य मानिस होइनन्, कहाँ जान्छन् भनी विचार गर्न्यो । यात्रा सकिएपछि चारै जना कान्तिपुरतर्फ गएको देखी त्यो सिकर्मी पनि तिनीहरूका पछिपछि लाग्यो । काठमाडौंको डबलीमा पुगेपछि उनीहरू त्यहाँ हुन लागेको

नाच हेर्न लागे । त्यसै बेला सिकर्मी विसेतले ती चार जनामा वृक्षको छाया देख्यो र यिनीहरू वृक्ष रहेछन् भन्ने ठहुरायो । अनि उनीहरूलाई जोरीको घेराभित्र पारिराख्यो । नाच सकिएपछि सब आफापना घरमा गए । ती चार वृक्षहरू मात्र घेरा नाधी जान सकेनन् । सत्य कबूल गराएर वृक्षलाई चार कुनामा राखी हांगा मात्र काटिदिए । ती हांगाका काठले मात्र पुन्याई राजा बक्सिएर संवत् ७१५ सालमा काष्ठमण्डप नामक एक सत्तल बनाए । त्यो सत्तल बनाउनेका वृक्षको कबूल प्रतिष्ठा नगरेसम्म बर्साँला भन्ने र बनाउनेको कबूल नून र तेलको एक भाउ भएका बखतमा प्रतिष्ठा गरौंला भन्ने थियो । अक्सम्म एक भाउ नभएको हुनाले प्रतिष्ठा गरेको छैन । दुइ दुइ वर्षमा नून महंगो, तेल सस्तो वा तेल महंगो, नून सस्तो भनी त्यहाँ सुनाउने चलन छ । यी वृक्षका काठले मात्र पुन्याएर ईंट माटो नलगाई बनाएको हुनाले त्यस सत्तलको ताउं काठमाण्डु वा काष्ठ मण्डप (काठको माडु माने सत्तल अथवा काष्ठ माने काठको मण्डप माने घर) रहयो ।

यी राजाले अघि आफ्नो आपद्कालमा स्याहारसंभार गर्ने भन्ने संकी देवपत्तनका रजककी छोरी फिर्न र परूलाई लिन डोली पठाए । उनीहरूले पनि डोलीमा चढ्ने हाभो रीत् छैन भनी पंदलै आएर राजासंग भेट गरे । अघिदेखि उनीहरूका हातको जल खान बन्द भएकोमा अब उप्रान्त जल खानू भनी जलमोचन गराइदिए । उनीहरूले धेरै खेत मागी मुर्दा उठाउने गूठी राखी रानीगूठी भनी प्रख्यात गराए । राजाले पनि अघिको गुण संकी यिनीहरूमाथि बहूत दया गरेर मागेको वस्तु दिई खुशी गराई पठाए ।

एक दिन नित्यानन्द स्वामीले श्री पशुपतिनाथलाई खोर्देनन्, यस्ता पूजाहारी राखेर बढिया हुँदैन भनी कुनै दुज्जनले राजालाई सुनायो । यो कुरा बुझ्न राजा आफै गए । स्वामीले मतलब बुझी केही नबोलेरै नित्यपूजा सकिएपछि बाहिर आई चण्डेश्वरीको पूजा सकेर कामदेवलाई दोग दिदा कामदेवको पाहुका भंग भई खस्यो । धर्मशिलामा दोग दिदा धर्मशिला फुटी दुइ चिरा भयो । फेरि दक्षिण दवाजाभित्र पसी दण्डवत् प्रणाम गर्दा त्यो शिला पनि दुइ टुक्रा भई फुट्यो । फेरि हर हर भनी श्री पशुपतिनाथलाई शिरले छुवाई दण्डवत् गर्न तयार हुँदा राजाले स्वामीलाई समाते । अनि स्वामीलाई कर जोरी बहूत प्रार्थना गरेर

बुझाई स्वामीदेखि डर मान्दै राजा क्रान्तिभूर फर्के । त्यस दिनदेखि स्वामीले मेरो गूढ प्रभाव खुल्यो भनी दिक्क भएर संसारमा रहने इच्छा त्यागे । उनी नित्यपूजा सकिएपछि बाहिर आई नैऋत्यकोणमा खडा भएर तीनपल्ट पक्डो पक्डो भनी कराउँथे । त्यसका केही दिनपछि यी नित्यानन्द स्वामी समाधिमा प्राप्त भए । यी स्वामीलाई उनका गुरुले तेरो गुप्त प्रभाव खोलिएपछि तैले प्राणको माया नराखी संसार त्याग गर्नु भनी बाचा गराएका थिए । यसरी आफ्नो गुप्त प्रभाव खोलिएपछि यी स्वामीले प्राणत्याग गरेका हुन् ।

यी राजाले गुह्येश्वरीका समीपदेखि वामतीलाई सोझाएर ल्याई श्री पशुपतिनाथका चरणोदक वाग्मतीमा पर्ने गरी नाल बनाएर जल बहाए । संवत् ८५३ माघ शुद्ध सप्तमीका दिन श्री तुलजा भवानीलाई सुनको चंदुवा चढाए । सबालाख दीपमाला बाली कोटेश्वर मखनमा कोडाल राखेर भित्र ठूलो घण्टा चढाए ।

यी राजाका दुइ पुत्र थिए । जेठा प्रताप मल्ल र कान्छा भीम मल्ल । यिनले ११ वर्ष राज्य भोग गरेपछि मन्त्रीहरूका खेलले गर्दा जेठा छोरा प्रताप मल्लले बाबाको टीका हरण गरी राजा भए । कान्छा भीम मल्ल बहूत बुद्धिमान् अवतारी पुरुष हुनाले बालकपनमा मन्त्री भए । आफ्नो टीका छोराको हरण गरी राज्य गर्दा मनमा दिक्कार भई राजा लक्ष्मीनृसिंह मल्ल वात रोगले पीडित भए ।

राजा प्रताप मल्लले २१ वर्ष राज्य गरे । यी प्रताप मल्ललाई दुःदक्षिणकाली प्रसन्न भई मलाई मूर्तिमान् गरी प्रकाश गर भन्ने स्वप्नामा आज्ञा हुँदा पनि वास्ता नगर्दा फ भन्ने ठाउँकी कुमारीमा प्राप्त भई मेरो स्वयम्भू मूर्ति बनाई प्रख्यात गर, महामारी भय निवारण, आयुवृद्धि र साम्राज्यप्राप्ति होला भन्ने आज्ञा हुँदा राजाले अब त नबनाई भएन भनी मूर्ति बनाए । मूर्ति तयार भएपछि त्यो मूर्ति मेरो अप्रकाशित छयान हो, दरवारभित्र स्थापना गर भन्ने स्वप्न हुँदा अर्को मूर्ति बनाए । यिनले लम्बकर्ण भनी प्रसिद्ध नाउं भएका नरसिंह भट्टलाई गुरु मानेका थिए । यिनद्वारा श्री दक्षिणकाली, श्री सुन्दरकाली र अष्टमातृकालाई दक्षिण भागमा पूर्णवती गंगा र वामभागमा उद्धारवती गंगाका संगम भएको दक्षिणकालीका निकट स्थानमा शमशान-वासिनी प्रकाशस्वरूप भएकी श्री महाकाली, श्री सुन्दरकाली

र अष्टमातृकालाई नरबलिसहित सहस्रबलि पूजा र कोटचा-
हुति यज्ञ गरी विधिपूर्वक प्रतिष्ठाकर्म पुन्याएर वैशाख शुदि
तृतीयाका दिन स्थापना गरे । आफना राजकुलमा दरवार-
भित्र मोहनचोक नामक सुन्दर चोक बनाई त्रिशक्ति,
षडाम्नाय, षोडशाम्नाय, दशाम्नायका मृत्तिकामूर्तिप्रतिमा
चौसट्टी योगिनी आवरणदेवतासंयुक्त गरेर बनाई श्री सुन्दर-
कालीलाई स्थापना गरे । यिनै फण्डिका ईश्वरीहरू प्रसन्न हुँदा
कुवेर संतुष्ट भई असंख्य द्रव्य पाए । यस्ता प्रकारले गुरु
श्री नरसिंह भट्ट, राजा प्रताप मल्ल र भीम मल्लका संमतले
ईश्वरीलाई स्थापना गर्दा तिनका प्रभावले भोट राज्य लासा
कुती अम्बल गरी धेरै दौलत प्राप्त हुँदा मोहनचोकमा पाँच
कोटि द्रव्य ल्याई भण्डार थापे । चार कुनामा चार ध्वजा
खडा गरी जलधेनुमा षोडश प्रकारका अक्षर लेखेर राखे ।
कोटी धन खर्च गरी परलोक उद्धार र यस लोकमा
साम्राज्य ऐश्वर्य पाउनाका निमित्त श्री दिगुन्तली भवानीको
मूर्ति बनाई यथाक्रमले स्थापना गरी कंडेलचोक भनी नाम
प्रख्यात गरे । एउटा खम्बा खडा गरी आफ्नो मूर्ति बनाई
शालिक थापे । भित्र देवालय बनाई पंचमुखी हनुमान्को
मूर्ति स्थापना गरे । राजद्वारमा अर्को हनुमान्को मूर्ति बनाई
स्थापना गरेर हनुमान्ढोका भन्ने नाउँ प्रख्यात गरे ।

राजा लक्ष्मीनरसिंह मल्लले वातरोगले पीडित हुँदा
ज्यादै कष्ट पाइरहेका थिए । उनका मन्त्री भक्तपुरका
कचिगल नरदेव काजी थिए । प्रताप मल्लका मन्त्री काजी
प्रतापध्वज मरुजोशी थिए । छोरा प्रताप मल्लले ठूलो
पुरुषार्थद्वारा राजकाज गरेको देखदा बाबु लक्ष्मीनरसिंहले
मनमा सन्तोष छाडी हर्ष माने । 'मैले गुरुको बुद्धि, पुण्य,
सामर्थ्य सब सुने । गुरुका प्रभावले श्री गुह्यकालीबाट
वरप्रसाद पाई छोरा प्रताप मल्लले सामर्थ्यवान् भई पुरुखा-
को नाम राख्यो । मेरा मनमा मलाई हेला गर्नु भन्ने दुःख
अब छैन । भक्तपुरे मन्त्रीको कुरा सुन्नु रहेनछ । उनका
बुद्धिमा मैले हिँड्दा छोरोले मलाई यस्तो गरेको हो ।
अहिले उत्तरपट्टिको समेत राज्य भोग गर्न पाउने गरी गुरु-
बाट कृपा भयो । मेरा गुरुले चतुर्दिक्को भुक्तमान होला
भन्नुभएको साँच्चै रहेछ । भक्तपुरे मन्त्रीको बुद्धिमा लाग्दा
गृहकलह उठी कुटम्ब नाश भएको देख्नुपर्छ ।' लक्ष्मी-
नरसिंहले यस्तो विचार गरे ।

उता महारानी र भीम मल्लकी रानी यी दुइ जेठानी-

देउरानी बहुते मिलेका थिए । उनीहरूले आफना कुलमा
सिद्धपुरुषले उपदेश गरेको कुरा सँझी पीठदेवता कोटेश्वर-
सम्म सडक, शास्त्रमर्यादाअनुसारको शहर, प्रजाहरूको राम्रो
बन्दोबस्त इत्यादि काम गर्न सके यहीं इन्द्रासन पाएसरह
हुन्थ्यो, छयासी हजार योजन टाढा हुँदैनथ्यो भनी दुई
रानीहरू कुरा गरिरहेका थिए । यो कुरा राजा प्रताप मल्ल
र मन्त्री भीम मल्लले सुने । प्रताप मल्लले भने 'वीरपीठमा
वीरत्वशक्ति सिद्धि हुन्छ, तर धन प्रशस्त कमाउन देशविदेश
डुल्नुपर्छ । त्यस कामको निमित्त अब तिमिलालाई मान्नु भनी
प्रजाहरूलाई बन्देज गरिदिन्छु । प्रजाको मेल गराएर स्थिति
बाँधी राजकाज गर ।' भीम मल्लले विन्ति गरे "महाराज,
भोट पहाड मधेश सवारी भई बुद्धिबक्सियोस् । देशको
बन्दोबस्त गर्नु, प्रजाहरू तसल्ल गर्नु, दौलत कमाई ल्याउनु,
घाट पाठ शहर बढाउनु आदि सबै काम देवताका प्रसादले
हुन्छ । सिद्धपुरुषको आज्ञा र श्री पशुपति आर्यातीर्थकमे
इच्छानुसार कलियुगमा हजुरको वीरकीर्ति रहने स्थिति
गरिबक्सियोस् । प्रभुको टहलका हुकमा म भरसक गरी
पुन्याउंला ।" राजाले पनि यही उद्योगका निमित्त बन्देज
बाँधी "मन्त्री भीम मल्लका स्थितिमा सबै प्रजाले राजी
भई सामेल रहनु" भनी शहर शहर गाउँ गाउँका सिमाना-
मा डंका बजाइदिए । मन्त्री भीम मल्लले पनि सोहीबमो-
जिम निमेकको सोझो चिताई प्रजाहरू मिलाएर मधेश,
पहाड, भोट राज्यतक सर गरे । यसरी राज्यको राम्रो
स्थिति र बन्दोबस्त मिलाए । श्री पशुपतिनाथको सेवामा
चिन्तना र पण्डित पुराना योगी महानुभावहङ्कसंग मिलाए
गरे । धर्ममार्गले आएको धन जम्मा गरी खजाना राख्ने
ढुकुठी तयार गरेर पहाड मधेशसम्म उद्योग गरिरहेका
थिए ।

यिनै ताका मन्त्री भीम मल्लले श्री भीमभक्तेश्वर
महादेवको स्थापना गरी देवालय बनाउन लागे । तुलजाको
देवालयभन्दा अग्लो गरी बनाउन लागे भनी राजालाई
भक्तपुरे मन्त्रीले चुक्ली लगाए । तुलजा अप्रसन्न भइन् भन्ने
पारी बहुते मिहिनेतले तीन दिनमा बनाएको देवालय एकै
रातमा भत्काई डेढ वर्षसम्ममा पनि सिध्याउन नसक्ने
गराइदिए । यसै बेला उत्तरतिरबाट कलह आउँदा प्रताप
मल्लले भीम मल्ललाई वकील गरी उत्तरापथको राज्य गर्न
मनसुवाले पठाए । मन्त्री भीम मल्लले पनि भक्तपुरे मन्त्रीको
कपट थाहा पाएर पछि मलाई चुक्ली गरी विगानंन् र

फर्की आउने छैन भन्ने ठानेर पत्र लेखी आफ्नो तक्रियामनि राखेका थिए ।

पत्रको बेहोरा यस्तो थियो:-

भक्तपुरको बुद्धिले राज्य नास्ला र पछिबाट अनराज्य हुनजाला । मेरा बाबाको बुद्धि छैन भन्थे छुन्सारो मेरा दाजुको पनि रहेनछ, किनभने वाग्मतीपूर्वपट्टिका मनुष्यको विश्वासमा लागी मलाई विदेश पठाउनाको मनमुवा गरे । परन्तु वाग्मतीपूर्वपट्टिका मनुष्यको विश्वासमा लाग्नेको नेपालमा राज्य धाम रहनेछैन । टीकाधारीको आज्ञा मानी जानुपन्थो भनी मैले धन्दा मानेको होइन, परन्तु मेरो जीउ फर्की आउन पाउला भन्ने आशा छैन । इत्यादि ।

राजा प्रताप मल्लले भाइ भीम मल्ललाई बाह्र वर्षको विदा दिएर साँखुसम्म आफै पुन्याउन गई भोट पठाए । मन्त्री भीम मल्लले पनि मुलुकहछ सर गर्दै, बीचबीचमा देखेसुनेका खबरहरू राजालाई लेख्दै भोट पुगे । भोटबाट लेखेको पत्रको बेहोरा यस्तो थियो:-

ह्लासादेखि उत्तर पन्ध्र बीस दिनको रस्तामा एक अपूर्व जग्गा रहेछ । एक बित्ता जमीन खनेपछि सुनको झुर्कझुर्का धेरै मिल्ने रहेछ । पानीले पछाल्दा असल बुकीसुन हुने रहेछ । जहाँसुकै पनि सुनचाँदीको खानी मात्र । रस्ताको हकमा डोरोसंम पनि नदेखिने गुप्त हुनाले पहिल्याई जानुपर्ने । बस्तीका हकमा ज्याला गुरुक भन्ने जातको बस्ती भएको । भित्र नूनपानी जमेको, तर बाहिर हेर्दा बालुवा जस्तो नूनखानी रहेछ । त्यस ठाउँमा ह्लासा, दिगर्चा आदि भोटदेशका भोटिया महाजनहरूको जमात एकट्टा हुँदा हात-हतियार साथमा लिएर बलियो मद्दत पुन्याई जानुपर्ने । यहाँबाट खच्चर, भेडा, च्याँप्रा, गधाहरूलाई सत्तू चिया बोकाई गएर उताबाट सुन र सत्तू चिया बराबर गरी साट्टे चलन रहेछ । नूनका हकमा केही दिन नपरी मोफतेमा रिता खच्चर, भेडा, गधाहरूलाई बोकाई ल्याउने रहेछन् । त्यहाँ एक्लै त के, साठी सत्तरी जनाले पनि गइनसक्नु रहेछ । त्यहाँका गुरुकजातिहरू जीवघात गर्नालाई कति दया नभएका भूत राक्षसहरू जस्तै । भोक लागेका बढतमा उत्तिखेरि बेपारीका मुखेन्जी च्याँप्राहरू समाती दाँतले थोक्रामा च्यापेर तातो रगत पिउने रहेछन् । यस्ता गुरुक

जात भएका ठाउँमा द्रव्यको खानी रहेछ ।

सबै जानिबुक्सिकेपछि भीम मल्ल कर्तव्यपथमा जुटे । अनि यिनीहरूसंग सलूक गर्ने सके सिद्धपुरुषको आज्ञा र श्री पशुपति आर्याको इच्छाले कलियुगमा चिरकालसंम वीरकीर्ति रहने र महाराजको सोछो टहल हुनेछ भन्ने विचार गरी समर्थवान् हुनाले थोरै मानिस साथमा लिएर टाँगन घोडामा सवार भई त्यहाँका मानिसहरूसंग सलूक गर्दै हिंडे । बाटामा सिद्धपुरुषसंग भेट भयो र ती सिद्धले तिम्री को हौ ? कताबाट आयौ ? कहाँ जान्छौ ? किन जीवकी माया मारी जान्छौ ? भनी सोध्दा तपस्वी जानी घोडाबाट ओर्लेर साष्टांग प्रणाम गरी बताए । “श्री पशुपतिनाथ आर्याको इच्छा, हाम्रा राजाको टहल र हजुरको दर्शन पाउनु मलाई जन्माउने बाबा महतारी धन्य हुन् ।” भनी आँसु खसाल्दै विनित गरे । सिद्धपुरुषले खुशी हुँदै भने “चीन, डिल्ली, भोट सर गरी भोग गर्ने तप र योगहरू जसले गरेका छन् उसको अवतार लिएकालाई त्यो काम सिद्ध हुन्छ । पछि नेपालमा यसैले त्यो कीर्ति पाउँदछ । तिम्रो आफ्नी रानीलाई पत्र लेख र तिम्रीहरू दुवै जना छ्यास्कामिनीमा गई संगसंगै बसेर योग तप गर, फेरि जन्मौला । त्यहाँ धेरै अत्याचार बढेको छ । मर्यादा नपुग्दा तपस्वीले जन्म लिएर बाह्र हजार कारीगर फौज जमाई कार्यसिद्धि गर्नेन् । तिम्रीलाई कायप्रवेशविद्या दिन्छु । यही कुरा तिम्री रानीलाई पनि भनिषठाऊ ।” यति भीम मल्ललाई उपदेश गरी योगी एकातिर गए ।

त्यसपछि ह्लासाको अजित लामाले भोटमा भीम मल्ललाई महाकालस्वरूप देख्दा बहुतै संमानपूर्वक मित्रता गरी मेलमिलाप गरे । भीम मल्लले दाजु प्रताप मल्ललाई मोहनचोकको भण्डारमा राखनाका निमित्त पाँच करोड द्रव्य पठाए । फेरि भीम मल्लले पाकुमा आफ्ना हातका पाँच औंलाको छाप चिह्न राखी ठाउँठाउँमा द्रव्य जम्मा गर्दै मुलुक सर गर्दै थिए । यस्ता प्रकारले भीम मल्ल मन्त्रीले राजाको बहुतै सोछो गरी ह्लासा शहरमा महाजनहरू राखी बत्तीसकोठी कहलाए । भोटका विभिन्न ठाउँहरूमा महाजनहरू पठाई आफू ह्लासामा बसेर बेजार गर्न लागे । त्यहाँबाट नेपालमा सुन चाँदीको धारो लगाए । भोटमा महाजनहरू मरेर अपुताली र कुतीगाउँ आधा आफ्नो गराए । तिनैताका भक्तपुरे मन्त्रीहरूले हजुरबाट काजी भीम

मल्ललाई भाइ भनी पठाउनुभएको त उनी भोटेहरूसंग मिली भोटको राजा भई रजाई गर्दछन् भन्ने सुनिन्छ" भनी प्रताप मल्ललाई चुक्ली लगाए । राजाले पनि सन्देह मानी भाइलाई लिन मानिस पठाए । केही महीनापछि भीम मल्ल पनि धेरै द्रव्य र लाख पल सुन बोकाई भक्तपुरमा आइपुगे ।

छुल्याहाहरूले मौका छोपिहाले । यता राजाको डबल निको छैन, द्रव्य यही राखी जाऊ भनी भक्तपुरे मन्त्रीहरूले भीम मल्लको कान भरे । उता धन सबै भक्तपुरमा राखेर रिर्ता भीम मल्ल आएका छन् भनी प्रताप मल्ललाई गोप्य खबर पठाए । यसबाट प्रताप मल्ल रिसाई भीम मल्लमाथि दगा लिए । अघि भीम मल्लले रगतको गोल्फु रोज्छौं कि दूधको गोल्फु रोज्छौं भनी रोजाउँदा दूधको गोल्फु रोजेकाले कसाहीहरूलाई भैंसी मार्न छुटाउँदा उनीहरू निकै रिसाएका थिए । तिनै कमाही जातिलाई भीम मल्ललाई मार्न हुकुम राजाले दिए । गोत्रहत्या लागेमा बर एउटा धर्मकीर्ति शिवको स्थापना गरिदिउंता भन्ने प्रताप मल्लको विचार रहेछ । यो कुरा कसैलाई थाहा थिएन । पहिले तलेजुको दर्शन गरेरै जान्छु भनी भीम मल्ल सिंहढोकाबाट पसी त्रिशूलडबलीमा पुगेका वेलामा उनलाई दश बाह्र जना कसाहीले पकी तरवारले छुप्काइदिए । उनकी रानीले सतीको रूप निई सोही रातमा हातको वंजा भिजाई ढोका-मा छाप मारी पौष शुद्ध अष्टमी सोम वारका दिन "सिद्ध-पुरुषको आज्ञा, देशान्तरका राजाले समेत अति मानेका, महापराक्रमी, निमेकको सोको गर्ने यस्ता भाइ तथा मन्त्री-लाई दुर्जनको चुक्ली सुनी यस्तो गरे भने अब उप्रान्त यहाँ निमेकको सोको गर्नेजाई तपस्वी योगीबाहेक खानु कसैलाई पनि नहोओस् । यस दरवारमा विवेक पनि नरहोस्" भनी सराप दिएर आर्याघाटमा गई प्राण छोडिन् । त्यसपछि चित्तमा उनीहरूको लास देखिएन ।

भीम मल्लकी रानी पनि अघिनै सिद्धपुरुषका आज्ञा-नुसारको चिठी पाएका प्रभावले कायप्रवेशविद्यामा निपुण थिइन् । अनि सिद्ध बलवले स्थापना गरेका भगवान् महा-कालका स्थाननेर दुवै जना टांगनघोडामा चढी हिडेका सर्वप्रथम भीम मल्लका भतिजाले देखे । आश्चर्य मानेर बोलाउन पनि नसकी हेरी मात्र रहे । उनीहरू दुवै जना कुरा गर्दै एउटै टांगनमा चढी गएका थिए । फेरि रानी-पोखरीको छेउमा धेरै मानिसले देख्दा आश्चर्य माने । अघि

दरवारमा यिनलाई खिल्लत दिने सल्लाहको बात हुन्छ भन्ने सुनिन्थ्यो, पछि काट्छन् भन्ने पनि सुनियो, आज्ञा आइपुगे भन्थे, अहिले लोग्नेस्वास्नी दुवै जना एउटै टांगनमा चढी जान्छन्, यो के आश्चर्य हो भनी आफुसमा कुरा गरी हेरि-रहे । देउपाटनमा पुग्दा राजा प्रताप मल्लको भण्डारे ज्ञान-धर मास्केले भेटदा प्रणाम गरी रोए । यो के आश्चर्य हो भनी विन्ति गर्दा "मानिसको हात चिठी पठाइदिएको छ । हामी दुवैको सेवा छ भनी विन्ति गरिदिनु । कागतबमोजिम सबै बुझिदिनु । सबै बात दाजु जान्ने छन् । खिल्लत पायौं, छ्यास्काभिनी जान्छौं भन्थे भनी विन्ति गरिदिनु" भनी अह्लाएर सरासर गए । ज्ञानधर मास्केले पनि रुँदै फर्केर राजासंग सबै विन्ति गरे । अनि राजा मोह भई लश्कर-समेत लिई भेट्न जाँदा यसै बाटाबाट गए भन्ने खबरसम्म पाए, भेट्दाउन कसैले सकेनन् । फर्केर कागतबमोजिम हेरी बुझ्दा यथार्थ वृत्तान्त बल्ल थाहा भयो । अनि प्रताप मल्ल-ले बहुते पछुतो माने । बाबा लक्ष्मीनृसिंह मल्ल पनि हाः भीम मल्ल, हाः भीम मल्ल भन्दै कान्छा छोराको विलाप गर्न लागे । प्रताप मल्लले काजी भीम मल्लका नाउले यटबाटोलेमा यथाक्रमले शिव स्थापना गरी देवालय बनाएर गूठी राखी नित्यार्चन चलाए ।

राजा प्रताप मल्लले नेपाली संवत् ७७७ माघ शुद्ध १५ रवि वारका दिन विश्वरूपमूर्तिलाई सुनको जलप सारी लावकुबडीलमा राखिदिए । यसै साल राजा लक्ष्मीनृसिंह मल्लले आफ्नो अन्त्यकालका बखतमा तुलजा जगाउने मूल मन्त्र कुलपरम्पराअनुसार सन्ततिमा दिनुपर्ने हुनाले मले पनि छोरालाई दिनुपर्छ भन्ने विचार गरी छोरा प्रताप मल्ललाई बोलाउन पठाए । बाबाले मलाई बोलाउन पठा-एको हो कि भनी सोध्दा एक दुष्ट मन्त्रीले "म दिनभर उहीं थिएँ बोलाउनुभएको होइन, उहाँ त त्यस छोरालाई मार्न पाए हुन्थ्यो यो भन्नुहुन्थ्यो । तपर्थ सवारी नहोओस्" भनी ढुङ्गा कुरा लगाउँदा बाबुकहाँ जान तयार भएका प्रताप मल्ल त्यसै त्रिमुख फर्के । उता त्यसै मन्त्रीलाई छोरा किन आएनन् भनी लक्ष्मीनृसिंह मल्लले सोध्दा ती दुष्ट मन्त्रीले 'उहाँलाई अनेक प्रकारले संझाई विन्ति गर्दा पनि त्यस बाबुसंग सात जन्मसम्म पनि मिल्नु तपरोस् भनी आज्ञा गर्नु-भयो' भन्ने विन्ति गर्‍यो । यस कुराले राजा लक्ष्मीनृसिंह मल्ल बहुते दिग्दार भए । अनि कलश स्थापना गरी त्यसमा मन्त्र पढी मूलमन्त्रको आवाहन गरेर इनारमा खसालि-

दिए । सहसा अग्नि जस्ती ज्योति प्रकाश भई त्यो मन्त्र ऊर्ध्वमार्गले विदा भई गयो । त्यसपछि त्यो मन्त्र यिनका सन्तानमा लोप भयो । राजा लक्ष्मीनृसिंह मल्ल पनि भाद्र शुद्ध त्रयोदशीका दिन परलोक गए । राजकुलकी भवानीमई नाउँ गरेकी एक रानी सती गइन् ।

बल्ल प्रताप मल्लले सबै रहस्य पत्ता पाए । यसै काजी नरदेव मरुओशीका खेलले गर्दा विवेक नगरी बाबालाई बेमयादासंग राख्दा ठूलो कुरो उम्काएँ । कुलपरंपरामा चलेको असूत्य मन्त्र लोप गराएँ । यसरी पछुताएर त्यस मन्त्रीको वंश नाश गरे । उक्त मन्त्र कतै पाइन्छ कि भनी सबै शहर, गाउँ र आगमहरू खोली हेरे । दुर्भाग्यवश त्यो मन्त्र कहीं पनि पाइएन । कुनै आगम भने त्रास मानेस खोल्न सकेनन् । पाटन मूलछे आगमघरमा त तारपत्र खड्गहरू खोल्दा बहुतेर डर भयो र भागी आए । मन्त्र भने कतै पनि पाउन सकेनन् । यिनले तुलजा जगाउने मन्त्र पाउन नसके पनि यिनी श्रुति, स्मृति र धर्मशास्त्रहरूमा बहुतेर व्युत्पत्ति भएका र अभूतपूर्व कविताशक्ति भएका तथा महाज्ञानी र सामर्थ्यवान् पनि थिए । यिनले तिह्रौँतदेखि दुई डोला फिकाई विवाह गरेका हुनाले यिनका पट्टरानी हुइ थिए ।

यी राजाले बाह्रठकुरी राजाका पालादेखि लोप भएको राजा जय यक्ष मल्लका पालामा कुमालले माटो खन्दा निस्की शहरभित्र देवालय बनाएर स्थापना गरेका लोकेश्वर (क्षेतामत्स्येन्द्र) को रथ बनाई प्रतिवर्ष मत्स्येन्द्रनाथको रथारीहणयात्रा गराए । देशी र विदेशी हुँपण्डितहरू जम्मा गरी उनीहरूबाट पन्ध्र जातको अक्षर अध्ययन गरे । ठूलोला वीठदेवताहरूका स्तोत्रहरू आफैले कविता गरी शिलापत्रहरूमा लेखेर ठाउँठाउँमा स्थापना गरे । आफू बस्ने दरवार बनाउँदा वास्तुचक्रका प्रमाणले दरवारभित्र जमीन-मनि चार कोटि धन गण्डी कोटिध्वज ४ खडा गरी तिनमा हनुमान्, मत्स्य, गरुड र सिंह यी चार मूर्ति संघन गरी स्थापना गरे । अग्रभागमा स्थूलकायसंयुक्त भएका हनुमान् हुमाले मूलदरवाजालाई हनुमान्ढोका कहलाए । नासलचोक बमलाई नृसिंह नृत्यनभय सबै सृष्टि हुने लक्षण संयुक्त गरी तामसस्रुति प्रख्यात गरे । मोहनचोक बनाई देवताका अनेक मूर्ति बसाए । दरवारका अगाडि इन्द्रपुर र जगन्नाथको देवालय बनाई काविककाको स्तोत्र आफैले बनाई शिलामा

पन्ध्र जातका अक्षर लेखेर दरवारमा पनि टुटेधारा लेखी राखे । काष्ठमण्डपको छेउमा प्राचीन लिगाकारभित्र कांस-देवालयका नृत्यनाथको ध्यानसंयुक्त सुन्दर मूर्ति बनाएर आफूले कविता गरेका श्लोक शिलापत्रमा लेखी कवीन्द्रपुर नाउँ राखेर ठूलो सत्तल बनाई मरुनासलदेव कहलाए । धानुको विश्वरूप बनाई इन्द्रयात्राहरूमा लोकहरूलाई देख्नुनाका निमित्त बाहिर राख्ने गरी बसाए । मर्चलिंग-भैरवको धेरै अग्लो लिगा छोपी सानो गराए । महर्षिदेवसा हिंसा गठन् भनी देशी, घरदेशी र नजान्नेहरूले ठट्टा गरेको देवदा जलहरी छोपिदिए ।

भण्डारखालमा ठूलो १ तलाउ बनाई भुजमशयन नारायण राख्नाका इच्छाले आदिरूप नीलकण्ठनारायणसंग बक्सौँदा मूर्ति बनाउने आज्ञा भएन र विशालनगरका प्राचीन ज्ञानेश्वरका सन्निधानमा रहेका जलशयन नारायणको मूर्ति उडाएर ल्याई भण्डारखालका तलाउका बीचमा विराजमान गराए । यिनै नारायणकी उत्तम शक्ति बढाउनाका निमित्त बूढानीलकण्ठको जल ल्याउने इच्छाले नीलकण्ठ प्रभुलाई धेरै प्रकारले बक्सौँ कूलो खनी जल ल्याए । रानीवननिर ल्याइपुऱ्याएपछि कूलो चलेन । अग्नि ठूलो कण्ठ सहेर पनि राजा त्यहीं बसे । “लान सके जलका साथमा मात्र दरवार जान्छु, लान नसके राजपाठ छोडेर योगी भई देशान्तर जान्छु” भन्ने राजाले प्रतिज्ञा गरे । इन्द्रजात्राहरू पनि आफू बसेकी ठाउँमा फिकाई हेरे । त्यहाँ माटो बोकाएर धेरै जमीन पुरी कूलो तयार पारेर पानी ल्याए । त्यसैले त्यस ठाउँको नाउँ पकनाजोल भनी प्रख्यात भयो । नवरात्रकर्म गर्ने दिनमा जलसंगसंग आफू आई पोखरीमा जल भरेर प्रतिज्ञा पूरा गरे । त्यसै रातमा राजालाई “आजदेखि तिम्ना सन्तानदरसन्तान यहाँ नआउनु, आँदेखि मरण होला, म त्यहीं आएँ” भन्ने श्रीबूढानीलकण्ठबाट सपनामा आज्ञा भयो । त्यस दिनदेखि राजाहरू बूढानीलकण्ठ जान नहुने भयो ।

केही दिनपछि जलशयन नारायणलाई ल्याएका ठाउँ-नेरको ठूलो एक भयंकर मूर्तिशिला घोष्टिइरहेको छ भन्ने सुन्दा धेरै कालिषडहरू साथमा लिई राजा आफै गएर उठाई हेरे । त्यहाँ बडो ध्यानले संयुक्त भएका भीमकाय भैरवलाई देले । राजा साह्रै खुशी भई द्वापरयुगमा नेपाल सबै तर्लाउ भइरहेका ब्रह्मतमा डुंगामा बसी जलविहार गर्ने

आदिरूप हुन् भनी त्यहाँबाट उठाएर लगी दरवारनजीक दिगन्तलीको देवालयका अग्रभागमा विधिपूर्वक जगाई उत्तर-मुख गरी स्थापना गरे । यी स्थूलकायभैरव (कालभैरव) बडा प्रत्यक्ष छन् । विशालनगरका प्राचीन साकुना भनेका स्थान कालीयनागमथन गरिरहेका नारायण माटाले छोडि-रहेका पाएर गरुडले सहित ती नारायणलाई कान्तिपुरमा लगी सुन्दरचोकमा स्थापना गरे । त्यहाँ गरुडले यी राजा-लाई धेरै दुःख दिदा ती गरुडलाई नारायणहिटीका नारायणसन्निधानमा ल्याई यथाक्रमले स्थापना गरे ।

यी राजा प्रताप मल्ल हरि र हर दुवैको उपासना गर्ने द्वैतवादी थिए । विष्णुको उपासना गर्दा बौद्धमागले उपासना गर्दथे । तमर्थ स्वयम्भूको सेवा गर्दै स्वयम्भूस्तोत्र आफैले बनाई संवत् ७७० मा स्वयम्भूस्थानको ठूलो शिलापत्रमा लेखाए । यसै गरी ठाउँठाउँका देवताहरूको स्तोत्र आफैले बनाई धेरै शिलापत्रमा लेखाए । फेरि कवीन्द्र जयप्रताप मल्ल भन्ने आफ्नो मोहर पनि धेरै बनाई चलाए । यी राजाले यौवनावस्थाको जोशमा बहुत कामुक भई लक्ष्योन्तिक्रिया पुऱ्याउने इच्छा गरे । स्त्रोहरूलाई खुशी गराई मनोमानसंग रतिक्रीडा गर्दा तीन हजारसम्म स्त्रीहरूको यौनसुख लिए । एक दिन ऋतुमती पनि नभएकी एक बालिकासंग राजी गराई मनोमानी रतिक्रीडा गर्दागर्दै त्यो स्त्री मरी । त्यसपछि ठूलो पाप लाग्यो भन्ने संझी श्री पशुपतिनाथमा गएर तीन महीनासम्म बसे । त्यहाँ बीचमा बाटुलो देवालय बनाई कोटि लिंग स्थापना गरे । अनि कोट्याहुति गरेर श्री पशुपतिनाथको मन्दिर जीर्णोद्धार गरी गजूरसमेत चढाए । दक्षिण दरवाजामा आफ्ना परिवारहरूको शिलाको खम्बा खडा गरी सुवर्णलगायत संपूर्ण द्रव्यको तुलादान गरेर परिवारसहित आफ्नो सालिक मूर्ति बनाई बसाए । चतुर्थिकर्म गर्दा देवपत्तनका उत्तरपट्टि धेरै गौचर संकल्प गरी भूदानखेल भन्ने नाउँले प्रख्यात गराए । श्री पशुपतिनाथका स्थानदेखि प्रारम्भ गरी कान्तिपुरपर्यन्त देवताका पाइलाप्रमाणले लिंगाकार देवालय बनाई शिवजीको स्थापना गरे । श्री पशुपतिनाथका गजूरदेखि कान्तिपुर मोहनचोकमा स्थापित महादेवका गजूरसम्म एकै पताकाले बाँधी श्री पशुपतिनाथमा पताका चढाए । यस्ता प्रकारले यी राजाले धेरै धर्मकार्य गरे ।

यिनका पालामा चोभारका नागले वाग्मतीका तीरतीरे

आर्यातीर्थमा आई वाग्मतीको जल बढाएर श्री पशुपतिनाथको निर्मात्य जाने जलद्वारबाट भिन्न पसी अरु कुरा छाडेर कवचमा रहेको एकमुखी रुद्राक्ष चोरी लगे । यो कुरा वासुकिले थाहा पाई वाग्मतीमा फाल हालेर नागलाई मारी रुद्राक्ष ल्याएर जलहरीमै राखिदिए । यो रुद्राक्ष अघि राजारण मल्लका पालामा बनेपुरको मोहनसिंह साल्मीले श्री पशुपतिनाथलाई चढाउन भनी कवचमा राखनालाई आफै ईश्वर सन्यासीको रूपमा आई दक्षिणामूर्तिमा चढाउनु भनेर दिएको हो । अनि प्रवाह भई जल सुक्यो । लोकहरूले राजराजेश्वरीका स्थानसमीपमा वाग्मती बढिरहेको देखी राजाछेउ खबर पुऱ्याउँदा राजा पनि गुरुपुरोहितसहित भई त्यहाँ आए । त्यस्तो तमाशा देखदा लम्बकण भट्टले शास्त्रानुसार त्यहाँ नागको आवागमन बन्द गरी वासुकिनाई जगाए । उनको अघि भत्केको देवालय जीर्णोद्धार गरी ऊवातीनतले चाँदीका छानाको बनाई गजूर चढाए । एउटा बाजा रातका चारै प्रहरमा बजाउनु भनी धनपानी भन्ने नाउँ राखी रक्षानिमित्त गूठी राखेर नित्य भजन गराए । यसपछि वासुकिका कृपाले नागभय निवारण भयो ।

यिनैका पालामा मिथिलादेशदेखि नृसिंह ठाकुर नामक एक वडा सामर्थ्यवान् ब्राह्मण कान्तिपुरमा आए । उनी पंच-लिंगभैरवमा आसन जमाई बस्दा राजा प्रताप मल्लले भेटी उनको शक्ति प्रभाव देखदा बहुत संमान गरी राखे । यिनले अघि गुरुबाट नृसिंह देवताको मन्त्र पाई तीन वर्षायन्त पुरश्चरण गर्दा नृसिंह प्रत्यक्ष भई 'वर ब्रूहि' भन्दा दाहिना हात थापी 'त्वं जलं मत्करे भव' भनी वरदान मागे । नृसिंह आफै जल भई ब्राह्मणका हातमा बसे र ब्राह्मणले आफ्ना हातको जलपान गरे । अनि स्वतन्त्र सिद्धि पाई ती ब्राह्मण नृसिंह ठाकुर भन्ने नाउँ रह्यो । उनले केही कालपछि महाकालसंहिता आदि पुस्तक हेरी श्लेषमान्तक वनमा गुह्येश्वरीको स्थान खोज्न लागे । अघि शंकरदेव राजाका राज्यकालमा मलाई प्रकाश गर भन्ने सपनामा गुह्येश्वरीदेवीको आज्ञा हुँदा उनको कुण्ड बनाई स्थान सुन्दर गरी पूजा गरिराखेका थिए । केही कालपछि भासिई विग्रन जाँदा त्यस ठाउँमा एक खड्गी र एक तेलकारलाई देखी तिनका अंगको लक्षण विचार गर्दा ईश्वरीको स्थान यही हो भन्ने ठहराए । त्यसै ठाउँमा पुरश्चरण गर्दा कुण्डमा ज्योति उठेको देखियो । अनि राजा प्रताप मल्ल र गुरु लम्बकण भट्टले समेत गरी खनी पीठ जगाउँदा ईश्वरी प्रत्यक्ष भइन् ।

संवत् ७७४ वैशाख शुद्धि ११ गुरु वारका दिन श्री गृह्य-
श्वरी कुण्डमा बडा यत्नले फलामका ३६ दलिन बसाएर
बाहिरी खण्डमा चार खण्ड गरी चारैतर्फ पखलिको गढ
बनाए। भित्री खण्डमा ईश्वरीको जलज्वाला ढाकी अष्टपत्र
यन्त्राकार भैरवसहित गरी कुण्ड सुन्दर गरी बनाए। फेरि
फटिकको कलशाकार बनाई त्यहाँ नित्यनैमित्तिक पूजाहरू
गराए। आचरण देवताहरू पनि सबै यथाक्रमले स्थापना
गरी जगाएर खम्बामा विहको सालिक राखे। राजा आफैले
श्री गृह्यश्वरीको अपराध क्षमापन स्तोत्र बनाई शिलापत्रमा
लेखाए।

संवत् ७७५ मा तुलजा भवानीको देवालयमा तल्ला
तलाको छाना सुवर्णको बनाई चार ढोकामा सुवर्णका सिंह-
मूर्ति स्थापना गरे। चारैतर्फ आफ्नो र आफ्ना परिवारहरू
को मूर्ति खडा गरी खम्बामा राखे। सबै देवताहरूलाई
आवाहन गरी तीनफेरा कोट्याहुति पनि गरे। यी प्रताप
मल्लका दुइ रानीमा दुइ दुइ गरी जम्मा चार पुत्र जन्मेका
थिए। तिनमा जेठा नृपेन्द्र, माहिला पाथिवेन्द्र, साहिला
महीपतीन्द्र र कान्छा चक्रपतीन्द्र मल्ल थिए।

यिनले दुइ रानी र चार पुत्रले सहित भै राज्य गरि-
रहेका बखतमा दक्षिणदेशदेखि ज्ञानानन्द नाउँ गरेका
थोडान्यासी स्वामी आई श्री पशुपतिनाथका समीपमा बसेका
छन् भन्ने राजाले खबर सुन्दा राजा आफै गई स्वामीसंग
बसउठ वादविवाद गर्दा योग्य ठहराई श्रीपशुपतिनाथका पूजक
तुल्याए। स्वामीले पनि पूजाको भेद बताउँदा पंचायन
पंचपत्र भएको पंचायन मंत्रका संख्याको क्रमले सुवर्णको छत्र
बनाई त्यसका उपर आफूले बनाएका कविता भुजंग र
स्वामीले तर्जुमा गरेको देवताको नाउँ मन्त्रयन्त्रले सहित
भएको महाकालसंहितोक्त आगमार्थ नृत्यलीला प्रसन्नार्थ लेख
छत्रमा लेखाई श्री पशुपतिनाथलाई अभूतपूर्व सुनको छत्र
चढाए। अघिका पूजाहारीले रुद्राक्षका दाना उनी चंदुवा
बनाउने गर्थे। यी स्वामीले श्री पशुपतिनाथ खुशी होऊन्
भन्नाका निमित्त नीलकण्ठको स्नान मेला भएको श्रावण
शुद्धि चतुर्दशीका दिन राजा बक्सार्ई वेदवाक्य प्रमाणले
नीलकण्ठगर्भ भावना राखी पचासपल्ट देवालयमा सूत्रले
बाँधी अलंकार प्रक्षालन गरेर सबै भंडारेहरूलाई प्रवेश
गराए। नियमक्रियासंग श्री पवित्रारोहण नाउँ गरी सूत्र
संख्या धार्नी ७ सेर १ श्री पशुपतिनाथलाई अर्पण गरी

चतुर्थीकर्ममा राजालाई पवित्र प्रसाद चढाउनु भन्ने रीत
चलाए। यी स्वामी ठूला हुन् भनी नित्यकर्म गर्नालाई
देवपाटनमा मूलक्रिया स्थिरासन भई जप सिद्धि होबोस्
भन्नाका निमित्त घर बनाएर मध्यभागमा ऊचो आसन
बनाइदिए। यी स्वामीले त्यसैका समीपमा अर्को घर बनाई
स्वतन्त्र मूर्ति आवाहन गरी यथाक्रमले बसाएर नित्यार्चन
गरी श्री पशुपतिनाथको पूजा गर्दथे।

तिनै ताका यी राजाले स्वामीसंगसमेत संमत गरी राज-
कुलमा उत्पन्न भएका हुनाले आफ्ना पुत्रहरूको इच्छापूर्णाथ
एक एक वर्षको पालो गरी राज्य गर्ने बन्दोबस्त मिलाए।
अनि आफूले राज्य छाडी राज्यको भोग गरिए। जेठा
नृपेन्द्र मल्लले गादीमा बसी राज्य गर्दा श्री पशुपतिनाथका
नन्दीमूर्तिलाई सुनको कवच बनाई यथाक्रमले मन्दिरमा
बसाए। नन्दीका शिरमा श्लोकबद्ध गरी बेहोरा लेखाए।
संवत् ७८७ कार्तिक शुद्धि नवमीका दिन माहिला पाथिवेन्द्र
मल्ल गादीमा बसे। यिनले मानापाथीको चलन चलाए।
साहिला महीपतीन्द्रले पनि एक वर्ष राज्यभोग गरे। कान्छा
चक्रपतीन्द्र मल्ल गादीमा बसेका एक अहोरात्रम अकस्मात्
परलोक भए। यिनका नाउँले छापमोहर बनाउँदा त्रिकोण,
बाणास्त्र, पाश, अंकुश, कलश र चमरका चिह्न रहन्थे।
संवत् ७८९ लेखिएको हुनाले उनको मरण भए तापनि
स्त्रीहरूका प्रसूतिकालमा कसैले थाहा नपार्थे त्यो मोहरको
छाप पखाली जल खुवाउँदा उत्तिखेरि प्रसूति हुने भइगयो।
त्यो प्रथा अहिलेसम्म छँदैछ।

राजा प्रताप मल्लकी रानी भुवनलक्ष्मीदेवीले अत्यन्त
प्रिय सर्वलक्षणसंपन्न कान्छा पुत्र परलोक हुँदा ठूलो शोक
मानिन्। राजाले रानीको चित्त बुझाउन र पुत्रको उद्धारका
निति धेरै रूपियाँ खर्चे गरी उनका नाउँले एउटा पोखरी
खनाए। चारै दिशामा जान सकिने ठाउँसम्म मानिसहरू
पठाई ठाउँठाउँमा तीर्थस्नान गरी तीर्थहरूको जल ल्याएर
यन्त्राकारले बनाएको पोखरीमा त्यो जल हाली नामहरूको
वास गराएर पोखरीका मध्यभागमा स्वेष्टदेवताको स्थापना
गरे। श्री बूढानीलकण्ठका जलले पोखरी भरी श्लेषनागको
फणा राखेर संवत् ७९० कार्तिक शुद्धि पूर्णिमाका दिन
प्रतिष्ठा गरी पुत्रको उद्धार गरिए। त्यस पोखरीलाई
आजकाल रानीपोखरी भन्दछन्।

यिनै राजाका राज्यसमयमा जामन नामक एक

गुभाल बहुत सामर्थ्यवान् थिए । उनीसंग संमत गरी वाम-
मतका क्रियाहरू गर्न उत्तम भएको देश मध्यमा पारी
इटुंबहालको बाहाल राजासंग बक्सार् केसुचन्द्र नामक
महाजनले बनाए । स्वयंभूको चैत्याकार एक प्रासाद भएको
हुनाले राम्रो भएन भनी आफ्ना इच्छाले प्रतत्तुदंशीका
दिन गुरुमापालाई बलि दिने गूठी राखे । यिनै राजाले
शान्तिकर बज्राचार्यसंग संमत गरी स्वयंभूचैत्यका अगाडि
च्चेच्छाले स्वयंभूको पार्श्वस्थ गरी युग्म देवालय बनाउने
इच्छा गरे । तर स्वयंभूको इच्छा नहुँदा राजा रिसाई छ
माससम्म कोही पनि नपठाई शून्य गराए । पूजासमेत बन्द
हुँदा स्वयंभूले मुषिकलसंग बनाउनु भन्ने आज्ञा भयो । अनि
पार्श्वमा देवालय बनाई कवीन्द्रपुर, प्रतापपुर नाउ राखेर
आवंतजावत चलाए । मध्यभागमा ठूलो बज्रकलश बनाई
धर्मधनुमण्डल स्थापना गरेर बौद्ध जगाई बौद्धहरूलाई
बसाए । स्वयंभूका शान्तिकर बज्राचार्यसंग संमत गरी
स्वयंभूका देवताहरूलाई बुझाए । अनि भविष्यमा अनावृष्टि
भएमा राजा प्रजा सबैलाई कष्ट होला भन्ने ठानी अष्ट-
नागहरूको आकर्षण प्रयोग गरे । त्यसमा टौदहको कर्कोटक
नाग आएनन् । अनि यिनै बज्राचार्यले कुन्दपुष्प मन्त्री
राजाका हातमा दिई भने "राजन्, टौदहमा गई तीरमा
बसेर कर्कोटकनागलाई डाक्नुहोस् । आएनन् भने कुन्दपुष्प
टौदहमा फालिदिनुहोस् र नाग बसेका ठाउँमा जाने बाटो
देखिन्छ । त्यहाँ पुगी नागलाई संझाईबुझाई ल्याउनुहोस् ।
कदाचित् मानेनन् भने बलात्कारसंग पक्रेर ल्याउनुहोस् ।
त्यहाँ नागनागिनीहरू कसले पनि हजुरलाई केही गर्न
सक्नेछैनन् ।" यसरी राजालाई अझाई पठाए । राजाले
पनि उहाँ गई डाक्दा आएनन् र दहमा कुन्दपुष्प फाल्दा
बाटो देखियो । अनि सरासर गएर नागलाई समाती ल्याए ।
नागलाई यथास्थानमा राखी गुरुगमन विनाश आदि धेरै
पुस्तकहरू बनाए । कान्तिपुरमा सप्तपत्रको वाम गराई रक्त
आकर्षण गरेर रगतको मसी तुल्याई लेख्दै गुरुगमन
विनाशन आदि गरेका धेरै पुस्तकहरू बनाए । वाम सप्त-
पत्रको ठार अतलगमनाधिकारी दृश्यक्रियासमेत संपूर्ण राखी
शान्तिपुर बनाए । फेरि बौद्धशास्त्रोक्त रीतले जापाइनार
नाउ गरेको सिद्धकूप बनाई यो इनार वर्षा शून्य हुँदा मात्र
चलाउनु, अधिर्पाछ कहिले पनि नहेर्नु भनी गुप्त गरी राखे ।
यी राजा, गुरु लम्बकर्ण भट्ट र जामन बज्राचार्य यी
तीन जना मिली पीठपीठमा गएर अनेक तरहको तमाशा

गरी तपोविहार गरिरहन्थे । एक दिन यी तिनै जना हुने
जाँदा आधारातका समयमा धेरै डाकिनीहरू पीठपीठमा
सेवा गर्न लागेका रहेछन् । यिनीहरूलाई फजित गरौं भनी
पंचसूत्रले शहर बाँधेर डाकिनीहरू शहरमा आउन नसक्ने
गरी दिग्वन्धन गरे । मन्त्रले शहरको रक्षाकर्म गरी तीनै
जना फर्केर दरवारमा आए । भीलपल्ट बिहान उठी हेर्ने
जाँदा डाकिनीहरू सबै शहरभित्र आउन नसकी शहरबाहिर
चारै दिशामा मुख छोपिरहेका देखिए । सबैको मुख खोली
हेर्दा त आफ्ना सुहृत्हरूका र काजीहरूका स्त्रीहरूसमेत
जातजातका छोटाबडा सबैका स्त्रीहरू डाकिनीमन्त्रको सेवन
गर्दा रहेछन् । यो हामीले गरेको कर्म असम्भव रहेछ भन्ने
ठानी उत्तिखेरि पंचसूत्र फिकिदिए । डाकिनीहरू पनि
शहरभित्र पसी आफ्ना घरमा गए ।

एकदिन यिनीहरू हुल्न जाँदा ललितपुरका एक घर-
भित्र धेरै बुद्धमार्गीहरू जम्मा भई चर्चा गाउँदै भोज
खाइरहेका रहेछन् । यहाँ तमाशा गरौं भनी मन्त्र प्रयोग
गर्दा घरभित्रका बाँडाहरू सबै रुन थाले । फेरि केही बेरपछि
अघोर शब्द गरी हाँस थाले । फेरि भयंकर शब्द गरी
रोए । यसरी दुइ घडीसम्म तमाशा गरी आफैले शान्ति
गरेर कान्तिपुर फर्के । फेरि ललितपुरका राजाले कौट्या-
हुति गर्न लाग्दा अघि बाँडाहरूउपर उपद्रव गरे किं यी राजा
सर्पको रूप गरी हेर्ने गए । त्यस यज्ञका आचार्य विष्वनाथ
उपाध्यायले यो सर्प विघ्न गर्न आएको हो भनी मन्त्रका
बलले आसन गरेर पूर्णाहुति गर्न तयार भए । अनि जामन
बज्राचार्यले गरुड भई सर्प भएका राजालाई गाँजेर ल्याई
बचाए ।

फेरि नेपालमा तीन गणेश प्रत्यक्ष हुन् भनी जगाई
प्रसिद्ध गराए । कान्तिपुरका लगाभरका सिद्धिदाता चाबहील-
का श्वेतविनायक, भक्तपुरका सिद्धिदाता सूर्यविनायक र ललि-
तपुरका लगाभरका सिद्धिदाता चोभारका चन्द्रविनायक यी
तीन शहरका प्रधान गणेश हुन् भनी देखाए । यिनले कान्ति-
पुरका भीमसेनका क्रोधमूर्तिलाई बुझाई यथाक्रमले बाटामा
पाहुकापीछे एक एक हंसबलि, टोलपीछे एक एक छागबलि
र दोबाटोपीछे एक एक महिषबलि दिई दरवार मोहूनचोक-
सम्म ल्याए । द्रौदीको मूर्ति बनाई जामन गुभालबाट
जीवन्यास गराएर समाई न्यायमूर्तिको कलशमा आवाहन

गरी ठूलो यज्ञ गरे । व्यासमूर्तिका हातबाट भीमसेन मूर्ति-लाई कन्यादान दिएको भाव गरी अधिका भीमसेनका मध्य-भागमा यथाक्रमले राखे । त्यहाँबाट अधि जस्तो विधिपूर्वक तत्तत् ठाउँमा तत्तत् बलिवान दिई निर्दिष्ट स्थानमा पुऱ्या-एर पूजा गरी विराजमान गराए । यस दिनदेखि द्रौपदी राजकन्या भई बीचमा रहँदा दुइ भीमसेनको उपद्रव शान्ति भयो । अधि ठकुरी राजाका पालामा दोलखाका भीमसेन मनुष्यरूप भई आएर उनका घरमा रहँदा भीमसेन भनी ठहराई मूर्ति बनाएर भीमसेनलाई प्रवेश गदाउँदा उसै बखतमा भीमसेनको एक तामसमूर्ति र एक शान्तमूर्ति बनाएको थियो ।

अधि गंगारानीका पालादेखि सती जाने स्त्रीहरूलाई सिन्दूर सुगारी दिने रीत चलिराएकामा यी राजाले असल सुन र रुपियां दिने रीत कान्तिपुरका लगाभरमा चलाए । यिनले श्री पशुपतिनाथका मन्दिरभित्र अधिको तामाको बसाहा पुरानो भयो भनी चाँदीको बसाहा बनाएर जीवन्वास गरी राखिदिए । केही दिनपछि त्यस बसाहाले देवपत्तनका लगाभरमा रात्रीमा गई प्रजाहरूको बाली खाएर नाश गरि-दिदा यो बसाहाको उपद्रव हो भन्ने ठहराई त्यो जीवन्वास गरेको बसाहालाई भण्डारमा राखिदिए । अनि अधिकै बसाहा ल्याई राखिदिए । मोहनचोकमा पाँच गणेश देवा-लय बनाई पंचमुखी हनुमान् स्थापना गरिदिए ।

अधि राजा वीर विक्रमादित्यका पालामा श्री उग्रतारा नीलसरस्वती प्रसन्न भई हरिसिद्धिगुणमा प्रख्यात भएको एक नाटक प्रख्यात गर भन्ने आज्ञा भएको थियो । सोबमोजिम त्रिशक्तिदेवी प्रमुख भएको हरिसिद्धिको नृत्यलीला बनाए । त्यसमा आफ्नो यश प्रख्यात गर्नका निमित्त तीन तला भएको छत्र शिरमा र आफ्ना नाउँले मकुण्डे बनाए । अनि चारै दिशाका राजाहरूलाई जितेको भाव गरी चार राजा र सिद्ध मन्त्रीको मुख बनाएर आदिनृत्यविधान तयार गरी नचाए-का थिए । उनका शेषपछि केही कालसम्म बानेश्वरगाउँमा र त्यसपछि विशालनगरको प्रान्त ठैवमा यिनै ईश्वरी प्रवेश भई कुलचोकगाउँसम्म वास गरिन् । विक्रम संवत् ७४५ पर्यन्त नृत्यलीला चलिरहेको थियो । त्यसपछि यस नाटकको प्रभाव सुखऐश्वर्य वृद्धि र राजमान राज्यलक्ष्मी प्राप्ति हुने थाहा पाएपछि विश्वशर्मा ब्राह्मणले यी ईश्वरीलाई प्रसन्न गरे ।

चीसट्टी प्रमाणको नृत्यलीला बनाई ज्योतिस्वरूप श्री पशुपतीश्वर, भीमेश्वर र ज्ञानेश्वर यी तीन महादेववाट हरिसिद्धिनाटकको दृष्टि गर्ने इच्छा गरेको भाव पारेर नाटक प्रख्यात गरे । विक्रम संवत् १००३ सम्म यस रीतले चलिरहेको थियो । उहाँपछि त्यो नाटक लोप हुँदा काला-न्तरमा ललितपत्तनमा ज्यापूहरू फूलचोक वनबाट काठ लिई फर्कदा एउटा चौरमा दाउराको भारी बिसाई चिउरा खाइरहेका थिए । त्यसै बेला देवी प्रसन्न भई उनीहरूका शरीरमा प्रवेश भइन् र ज्यापूहरूले हातमा दाउराका फल्लेटा लिएर युद्धभावले नाचन लागे । त्यस्तो आश्चर्य-जनक समाचार सुन्दा तीन शहरका राजाहरूले ज्ञानी, पण्डित र तान्त्रिकहरू जम्मा गरी ललितपत्तनका तान्त्रिक गर्भदत्त ब्राह्मणलाई समेत बोलाई सोधे । यहाँ पिशाचहरू मध्ये कोही प्राप्त भई यस्तो अद्भुत भएको होइन, साक्षात् हरिसिद्धि भवानी प्रख्यात भएकी हुन् भनी सबै सभासदले ठहराई मान्यता गर्दा ईश्वरीबाट आज्ञा भयो । “अब मलाई गुप्त गरी नराख, भीमेश्वरका स्थानमा जाने इच्छा लागेको छ” भनी आज्ञा भयो । ईश्वरीलाई प्रार्थना गरी त्यो कुरा माफ गराई थामे । त्यसपछि ईश्वरीबाट मेरो नृत्यलीला विधानको पुस्तक बनिहा आगममा होला, त्यो पुस्तक ल्याई विधिपूर्वक मलाई प्रख्यात गर” भन्ने आज्ञा भयो । सोही पुस्तकअनुसार बाह्र वर्षमा उत्पन्न पूजा गरी मूल श्री कलश विराजमान गराएर उनन्तीस गण देवदेवीको मुख र मुकुट बनाई विधिपूर्वक यज्ञ पूजाहरू गरेर नृत्यलीला गराए । अन्त्यमा भीमेश्वरका स्थानमा जानुपर्ने प्रबन्ध र चीसट्टी नृत्यलीला गराउने रीत चलाइराखेका थिए । यही नाचलाई कान्तिपुरका सूर्यवंशी राजा अमर मल्लका राज्यसमयमा विशेष भावना गरी जगाएथे । सोही नाचलाई यी राजा प्रताप मल्लले ललितपत्तनका राजासंग संमत गरी देवीको नृत्यविधानको भारा ललितपत्तन गावहालका ब्राह्मणलाई दिए । नाचमा चाहिँदो कर्म गर्न अधिकार दिई यथास्थित देवीको नाच जगाए ।

त्यसपछि बाह्र वर्षको हरिसिद्धिनाचको मेला आउँदा दरवारमा नाच भइरहेका बखतमा यी राजा रातमा तमाशा भइरहेका समयमा पोशाक बदली एकलै नाच हेर्न गए । हिटीचोकका डबलीमा श्री हरिसिद्धि त्रिशक्ति मूर्तिहरू अतिसुन्दरी स्त्रीको रूप धारण गरी विराजमान भइरहेका थिए । ती देवीहरूलाई राजाले देखदा स्त्री हुन् भन्ने ठानी

मोह भएर हातपात गर्न गए । देवीहरूले राजाको हात समाती अंगमा सबै रगत परेको छुवाइदिएर पर सरी बसे । त्यति भएपछि पनि राजाले नचिनी रूपमा मोह हुँदा फेरि हातपात गर्न अधि सरे । त्यसपछि यिनीहरू कोप भई राजा लाई आज्ञा गरे 'राजन्, तिमी स्त्रीमा अतिआसक्त रहेछौ । तिमीलाई विवेक विचार केही रहेनछ' भनी राजालाई घोक्र्याएर भूमिमा पछारी अन्तर्धान भए । राजा त्यहीँ लडेर चेटासमेत केही नगरी रगत वान्ता गरिरहेका बखतमा कुनै मानिसले देखेर उठाई दरवारमा पुऱ्याइदियो । अनि दुई घडीसम्म बाँची संवत् ७९४ चैत्र एकादशी उपर द्वादशी तिथि सोम वारका दिन चौबीस घडी रात जाँदा बडा प्रतापी, शास्त्रमा प्रवीण, कवि, धेरै धर्मकीर्ति गर्ने, पुष्पार्थी राजा प्रताप मल्ल परलोक भए । यी राजासंग पट्टरानीसहित नौ स्त्रीहरू सती भए । यी राजाले परलोक नहुँदै अधि साहिंला छोरा महीपतीन्द्रले राज्यभोग गर्नु भनी आज्ञा दिएका थिए । तथापि ललितपत्तनका राजा श्री निवास मल्लले बेरीत ठहराए । अनि उनी अधि सरी उनका छोरा योगनरेन्द्र मल्ल, भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्ल, उनका छोरा र राजा प्रताप मल्लका छोरा नृपेन्द्र मल्ल, पार्थिवेन्द्र मल्ल तथा महीपतीन्द्रसमेत जम्मा सात जना राजाहरू जम्मा भई सभा गर्दा जेठा नृपेन्द्र मल्ललाई राज्य दिन उचित ठहराए । अनि उनैलाई राज्याभिषेक दिई रातभर दरवारमा उत्सव र नाचकीर्तन गराए ।

त्यसपछि कान्तिपुरमा नृपेन्द्र मल्ल राजा भए । यिनले वर्ष १३ राज्यभोग गरे । यिनले आफ्ना पितालाई विसर्जन गर्नु भनी हरिसिद्धिको नाचलाई मेरा सन्तानभर कान्तिपुरमा नल्याउनु भनी आज्ञा गरे । बरु कान्तिपुरको सट्टा देधपत्तनमा नचाउने रीत चलाए । यिनका पालामा सिंहखाल भन्ने काजी थिए । यिनले राजा बक्सार्थी श्री पशुपतिनाथका चारै ढोकामा सुनका खम्बा र तोरण चढाए । फेरि श्री पशुपतिनाथको महास्नान गरी कार्तिक शुद्ध पूर्णिमाका दिन पंचविंशति पुष्पले पूजा गर्ने रीत चलाए र गूठी पनि राखिदिए । यिनका पालामा श्री पशुपतिनाथका अधिका पूजक स्वामी स्वेच्छाले नेपाल छाडी बिदा भएर जाँदा विदेशबाट आई टंकेश्वरमा बसेका विमलानन्द नामक षोढान्यासी स्वामीलाई भेटे । उनलाई शास्त्रार्थको परीक्षाद्वारा पूजकयोग्य ठहराई श्री पशुपतिनाथका पूजाको अधिकारी गराइदिए । देवपत्तनका लगामा बसेरि हुने असिनाको

भय निवारण गर्नलाई यी स्वामीसंग संमत गरी श्री पशुपतिनाथका पश्चिम दिशामा दक्षिणामूर्ति ऋषिको आह्वान र स्थापन गराएर आगममूर्ति भन्ने नाउँ चलाई असिना निवारण गराए । इटाखाल भनेका ठाउँमा ईंट ऋगटी धेरै पारेर पोली यी राजा आफैले बोकी लगेको सबै प्रजाहरूले देखा धर्मको चेष्टा भएका प्रजाहरू सबै भाई अहोरात्रभरमा ईंट ऋगटी सबै भुवनेश्वरी रानीसहित भाई अधि गंगारानीले बनाएको श्री पशुपतिनाथको देवालय हाल भत्केको हुनाले यथाक्रमले बनाइदिए ।

यिनका पालामा तेह्रौँतिया ब्राह्मण धर्म काळे चांगुनारायणमा भोज खान जाँदा धोत्रहत्या गरे र उनको सर्वस्व सरकारमा दाखिल भयो । राजाले ब्रह्मस्व खानु छैन भनी धन जम्मा गर्दा तीन लाख पुग्यो । यो सब धन खर्च गरी ठूला शिलामय भैरवका अग्रभागमा ठूलो लिंगाकार देवालय बनाएर अष्टधातुभागले संयुक्त गरी रानी भुवनलक्ष्मीका नाउँले भुवनेश्वरी नामक शिवमूर्ति स्थापना गरी नित्यार्चनका निति धेरै गूठी राखिदिए । यहीँ धनले सिभूको लिंगो जीर्ण हुँदा नयाँ सालवृक्ष त्याई लिंगो खडा गरे । भगवान्को मूर्ति पाँचौँ शिलाका देवालयदेखि पश्चिम दिशामा सारी सुनका पाँच मूर्ति बनाई स्थापना गरे । यसै धनले श्री पशुपतिनाथका पूजक स्वामीसंग संमत गरी शिवाचनचन्द्रिका शास्त्रका प्रमाणले श्री पशुपतिनाथको वर्षवधन र अस्पृश्यस्पर्श, अगभ्यागमन आदि पापक्षयनिमित्त कैलाशकुसुमारोहण नाउँ गरेर धेरै गूठी राखी प्रतिवर्ष चलाए । यति गर्दा पनि धन धेरै बाँकी रहँदा बज्रयोगिनी र चांगुनारायणको देवालय जीर्णोद्धार गराए । यसै धनले जयवागीश्वरीको दुइपत्र आकार गरी देवालय बनाए । तैपनि बाँकी रहेको धनले योगीजन, अभ्यागत र खान नपाउने कंगालहरूलाई भण्डारा भोजन गराई समाप्त गराए ।

यिनका पालामा एक दिन रात्रीमा जयवागीश्वरीमा चोर पसी सबै गहना चोरेर धोकामा हाली बाहिर पाटीमा आयो । चोर पाटीबाट उठ्न सकेन । पालेहरू हाहाकार गरी खोज्दै थिए । राजाले यो खबर थाहा पाई हेर्न जाँदा त्यो चोर धोक्रो समातेर उठ्न, बोल्न केही गर्न नसक्ने अवस्थामा थियो । देवीका गहना जस्ताका तस्तै रहेछन् र चोरलाई सारी गहना देवीलाई लगाइदिए । यी राजाका

भाइ पाथिबेन्द्र मल्ल पितृपक्षका अमावस्याका दिन परलोक हुँदा कान्तिपुरलगाभरका देवदेवताको दशमीकर्म ब्रह्मणद्वारा गराए ।

यिनका पालामा सवा जयसिंह र बले काशीमा यज्ञ गर्दा सबै मुलुकका राजाहूसँग कर लिएको थाहा पाई यी राजाले पनि त्यस अवधिमा यज्ञका पुण्यमा भाग लिने हो भनी लडाईं नगरी चाहिने वस्तु र नेपालका चीजबीज सीमात पठाएर सवा जयसिंहलाई खुशी गराए । यिनका पालामा श्री गुह्येश्वरीका भक्त कान्तिपुरका तक्षबाहालको समन्तभद्र नामक एक गुभाल थिए । उनसँग कारणवश दुप्पा लामाले ईत्नी गरी आइलाग्दा नेपालमा आफ्नो गुणसिद्धि केही प्रकाश नगरी परेबा भई भागे । दुप्पा लामाले चील भई सगर्दा गुभाल शिखापाकुभित्र लुके । दुप्पा लामाले ठूलो स्वरूप धरी त्यस पाकुमाथि उफ्री उफ्री मिचन लागे । अनि समन्तभद्रले श्री गुह्येश्वरीको आराधना गरी शरण परे । गुह्येश्वरी प्रसन्न भएर प्रत्यक्ष दर्शन दिदन् । समन्तभद्रले सहाय पाउँदा मन्त्रप्रयोग गरी दुप्पा लामालाई मारे । अद्यापि गुह्येश्वरी प्रकट भएका ठाउँमा केही आकारप्रकार देखिँदछ । त्यहाँ मानिसहरू गएर दर्शन गरी फर्कन्छन् । यो कुरा गुप्तै थियो । त्यसपछि समन्तभद्र गरीब हुनाले ह्यासामा गएका थिए । उहाँ बस्दा एक दिन एक कोठीवाल महाजनले रुपियाँ दिई गुभाललाई भट्टीमा पठायो । भट्टीवाल भोटिनीले चाडै नदिई विलंब गर्दा ढगडा भई गुभाल रिसाएर फर्के । पछिबाट भोटिनीले आफ्ना घ्याम्पामा हेर्दा सबै जाँड रगत भएको देखी मनमा फिक्री गरी । अनि गुभाललाई खोजेर घरमा लगी बहुते प्राथेना गर्दा जाँड फेरि जस्ताको तस्तो भयो । त्यस भोटिनीले पनि एक घ्यापो जाँड गुभालका घरसम्म पुऱ्याई । गुभालको यस्तो प्रभाव देखदा त्यहाँका मानिसहरूले ती समन्तभद्रलाई मान्यता गरी पोशाक बदलिदिए ।

यिनका ती गुभालको परिचय गर्ने लामाले उनका घरपट्टीका एक छोरालाई मन्त्रप्रयोग गरी धिरामी गराउँदा ती गुभालले आराम गराइदिए । यतकारण यी हुइ जनाको तकरार भइरहेको थियो । एक दिन मुख्य लामाले यसपाला ठूलो हिउँ पर्ने योग छ, थाहा दिए मात्र प्रजाको रक्षा होला भनी शहरमा चुइँकी लगाए । यो कुरा बत्तीस कोठीका महाजनले सुन्दा यसमा केही उपकार गर्ने सबझो कि

भनी गुभालसँग सोधे । यस कुराको भय निवारण हुने युक्ति म जान्दछु, गर्बला भनी जवाफ दिए । यी कुरो शहरमा फिर्तदै लामाकहाँ पनि पुग्यो । अनि गुभाललाई लामाले बोलाई बातचित गर्दा म गर्बला भनी गुभालले प्रतिज्ञा गरे । तुझारो वृष्टि हुने दिनमा ती गुभाल एउटा पहाडमाथि गई मन्त्रप्रयोग गर्ने लागे । त्यसैमा प्रभावले सबै तुझारो पहाडमाथि खनियो । एकदुइदिनसम्म त्यस पहाडमा तुझारो वृष्टि भएपछि मात्र थामियो र गुभाल ह्यासामा फर्कँदा सब दुनियाँ रमिता हेर्न गए । त्यसपछि लामाले ती गुभाललाई बहुते मान्यता गरी प्रेमपूर्वक आफ्ना साथमा राखे ।

एक दिन गुभालले लामाले दिएको चिया नखाई कटोराबाटै सबै चिया छरिदिए । 'मैले दिएको चिया नखाई किन छरिदियो ?' भनी लामाले सोझा "अरु कुराले होइन, नेपालको मेरा घरमा आगो लागेछ र थाहा पाउँदा निभाएको मात्र हुँ" भनी जवाफ दिए । लामाले उसै दिन बुझ्न मानिस पठाउँदा हो ठहरियो । अनि लामाले तिम्रो सामर्थ्य ठूलो कि मेरो ठूलो छ परीक्षा गरौं भनी प्रस्ताव राखे । प्रस्तावअनुसार गुभाल र लामा दुवै पछी भई उडे । लामा गुभालकै अकासिन नसक्दा फट्टेयाको रूप लिई खेतमा पुगेर गहुँका बालाका टुप्पामा बसे । लामा बसेको बाला नुहिहाल्यो । गुभाल बसेको बाला भने ठाडै रह्यो । अब गहुँको बोटमा बिलीन होऔं, यस बोटमा छ भनी पहिल्याउनु भन्ने प्रस्ताव रह्यो । पहिले लामा अदृश्य हुँदा यस बालाको यस ठाउँमा तिम्रो जीउ रहेको छ भनी गुभालले ठहनाए । गुभाल बुक्दा लामाले बल्लतल्ल गहुँको बोट मात्र ठहराउन सके, ठाउँ भने ठहराउन सकेनन् । अनि दुवै जनाले आफ्नाफनो स्वरूप लिए । लामाले तिम्री धन्य रहेछौ, ममन्दा पनि पुरुवार्षी रहेछौं भनी आफ्ना घरमा लगे ।

केही दिनपछि गुभालले नेपाल फर्कन बिदा मागे । लामाले बिदा नदिई यस गुभाललाई नेपाल जान दिन्न भनी पहरा चौकी राखी घाटमा पनि नउतानू भन्ने उर्दी गरेका थिए । थोरै दिनपछि गुभाल नेपालतर्फ हिंडी घाटमा आइ-पुग्दा घाटवालाले लामाको चिह्न नभई तारिदिन्न भन्यो । बहुते नरम भई मित्रभाव राख्दा पनि घाटवालाले तारि-दिएन र आफैँ जाने भए जाऊ भन्यो । गुभालले बचन

पाउँदा एउटा रुमाल नदीमाथि बिच्छ्याई त्यसमाथि बसेर नदीमा हेलिई तरे । लामाले भनेको मानिस यही रहेछ भन्ने संझी घाटवालाहरू पछिपछि लागे, तर भेट्टाउन भने सकेनन् । यो कुरा लामाले थाहा पाउँदा नेपालमा समन्त-भद्र नपुग्दै मन्त्रका जोडले उनका घरमा लामा पुगे । दुइ चार भारी आलमाल, जपमाला र पुस्तकहरू चिह्ले देखाई तिम्रा बाबा मरे भनी काजक्रिया गराए । गुमाल नेपाल आइपुग्दा आफ्नो काजक्रिया गरेको समाचार सुने र लामाले छली अनर्थ गर्‍यो, अब घरमा पस्दिन, यतैबाट विदेश जाःछु भनी काशीतिर लागे । काशीका जैनहरू ठूलो चैत्य बनाई सरजाम तयार गरेर अब कसले प्रतिष्ठा गरिदेला भनी विचार गरिरहेका थिए । अनि यिनै समन्तभद्रलाई बडा सामर्थी ठहराई जैनहरूले सन्मानपूर्वक भने "हामीले एक चैत्य बनाएका छौं । त्यसको प्रतिष्ठा गरी जगाइदिनुहोस्" समन्तभद्रले हुन्छ भनी गंगाजल ल्याएर चैत्यमा छरी प्रतिष्ठा भयो भनी हिंड्न लागे । उनीहरूले नजान्ने रहेछ भनी ठट्टा गरे । यो विधि नपुग्दाई केको प्रतिष्ठा गरेको हो ? सरजाम तयार छ राम्ररी गरिदेऊ भनी उनीहरूले भने । समन्तभद्रले जवाफ दिए "मैले प्रतिष्ठा गरिसकेँ, तिम्रीहरूले नपत्याए ठूलाठूला डोरीले बलियोसंग बाँधी राम्ररी समातिराख । मैले बोलाउँदा त्यो चैत्य सरासर आउनेछ ।" उनीहरूले पनि भनेबमोजिम डोरीले बाँधी बलियोसंग समातिराखे । समन्तभद्रले तीनफेरा चुडकी बजाई डाक्दा चैत्य उनका पछिपछि लागी सरासर आयो । नेपाल कान्तिपुर नघल ठोलमा ल्याई स्थापना गरेर सिंहदेव कहलाए । उनी त्यहाँबाट लासामा गई बाह्राल बनाएर बाह्रालमा शरीर त्याग गरी परलोक भए ।

उता काशीका जैनहरू दुइचार दिनको बाटासम्म आई डोरीले ताःदा पनि चैत्यलाई फर्काई लैजान नसक्दा त्यसै फर्की गए ।

यी राजाका पालामा लल्ला छ्वा नामक ब्राह्मणले राजा-लाई बक्सार्ई गुह्येश्वरीको यन्त्राकार कवच बनाएर राजाको सवारी सधेत चलाई ईश्वरीलाई चढाए । प्रतिवर्ष बाला-चतुर्दशीका दिन त्यो कवच देवीलाई पहिराउने व्यवस्था गरे । यी नृपेन्द्र मल्ल ज्ञानी र बहुते देवीभक्त हुनाले श्रद्धापूर्वक राज्यभोग गरिरहेका थिए । पछि नेपाली संवत् ८०७ आषाढ शुक्ल तृतीया रोज ७ का दिन परलोक भए ।

रानी आदि २४ जना स्त्रीहरू सती गए ।

यिनका पुत्र भूपालेन्द्र मल्लको राज्यभोग वर्ष १४११ यी राजाका पालामा विमलानन्द नाउँ गरेका षोडान्यासी स्वामी श्री पशुपतिनाथका पूजाहारी थिए । यसै समयमा राघवानन्द नाउँ गरेका षोडान्यासी स्वामी दक्षिणदेशबाट आई श्री पशुपतिनाथको दर्शन गर्न लाग्दा अधिका स्वामी विमलानन्दले राजासंग बक्सार्ई राघवानन्द स्वामीलाई पूजाहारी गराए । आफू बिदा भई काशीवास गरेर परलोक भए । यी राघवानन्द स्वामीले राजासंग बक्सार्ई नेपालको रक्षा निमित्त अधि नभएको दमनारोहण भन्ने कर्म चलाए । फेरि स्वामीले यन्त्रक्रमले मठ बनाई पातालगंगा साधना गरेर आफू त्यसैबाट नित्य स्नान गर्दथे । यो कर्म र श्री पशुपतिनाथको नित्यसेवाले लोक सबैले धन्य धन्य भन्न लागे । अधिको पवित्रारोहणकर्म पनि जगाई स्वामी बसेकै घरमा बनाएर प्रतिवर्ष चढाउँथे । पछि आफू बसेकै घरमा सारी बनाउने रीत चलाए । पवित्रारोहण र दमनारोहण यी दुइ कर्मको खर्च स्वामीले नै गर्नु भनी नियम बाँधेर प्रतिवर्ष चलाए । यी स्वामीले श्रीखण्डचन्दनमा यन्त्र लेखी श्री पशुपतिनाथका ईशानभागमा राखेर नित्य आवरण पूजा गरे ।

तिनै ताक कान्तिपुरका एक इकोचित्री नेवारले देशका उत्तरभागको इन्द्राणी पीठमा रातमा नित्य सेवा गर्ने जाँदा एकदिन पीठमा नेपालेश्वरी वत्सलादेवी आई बसिन् । देवी-गणले वत्सलादेवीको संमान गरेको देख्दा त्यो इकोचिली नेवारले स्वामीलाई भेटी विस्तार बहे । स्वामीले त्यस नेवारको मनमुवा जानी राजासंग बक्सार्ए प्रेतचतुर्दशीका दिन युगादिदेखि नानाविधानले पूजा गरिराखेको नेपालेश्वरी वत्सलापीठलाई खुशी गराए । अमावास्याका दिन स्वामी आफै आई श्रीपशुपतिनाथलाई रातमर जगाएर ईश्वर र ईश्वरीको कुतूहल लीला गराए । घाँनी ७ सेर १ सिन्दूर छरी प्रतिवर्ष यात्रा चलाए । फेरि यी स्वामीले राजा बक्सार्ई इकोचिली नेवारलाई यसले धेरै धन खर्च गरी दुःख पायो भनी देवपत्तनको प्रधान गराइदिए ।

(क्रमशः)